

**Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства
щодо здійснення цивільно-демократичного контролю за
діяльністю розвідувальних органів у деяких
європейських державах**

Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо здійснення цивільно-демократичного контролю за діяльністю розвідувальних органів у деяких європейських державах*

***Анотація.** В аналітичній записці досліджено концептуальні засади та механізми здійснення цивільно-демократичного контролю у сфері розвідки. На основі аналізу досвіду Фінляндії, Норвегії, Швеції, Данії, Бельгії, Нідерландів, Франції, Великої Британії, Німеччини, Польщі, Литви, Латвії, Естонії розкрито контрольні повноваження спеціалізованих парламентських комітетів щодо діяльності розвідувальних органів, особливості допуску їх членів до інформації з обмеженим доступом. Окрему увагу приділено урядовому та судовому контролю, питанням звітування керівників спецслужб перед парламентарями. Узагальнено роль та значення громадянського суспільства у питаннях позапарламентського контролю за діяльністю розвідувальних органів. Проаналізовано та узагальнено кращі закордонні практики організації цивільно-демократичного контролю за діяльністю розвідувальних органів з метою визначення ефективних моделей контролю, висвітлення позитивних здобутків, виявлення ризиків та проблемних аспектів. За результатами проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо адаптації кращих європейських практик для вдосконалення вітчизняної системи цивільно-демократичного контролю за діяльністю розвідувальних органів у контексті розбудови стратегічних напрямів державної безпекової політики в умовах правового режиму воєнного стану.*

***Ключові слова:** цивільно-демократичний контроль, розвідувальні органи, парламентський контроль, урядовий контроль, судовий контроль, правоохоронна функція, громадянське суспільство.*

Зміст

Вступ.....	4
Основна частина	6
1. Які моделі організації цивільно-демократичного контролю застосовуються в європейських державах?.....	6
2. Якими є повноваження та функції суб'єктів контролю за діяльністю розвідувальних органів: парламенту (профільні комітети, контроль бюджету, заслуховування звітів), уряду (урядове управління, внутрішній аудит), судів (санкціонування оперативних заходів, перевірка законності), незалежних органів (омбудсмени, інспектори), громадянського суспільства (медіа, громадські об'єднання)?.....	11
3. У разі створення спеціалізованих парламентських комітетів з питань розвідки: яким є їх статус та інструменти контролю (звіти, слухання, бюджетний контроль), особливості допуску до інформації з обмеженим доступом?.....	27
4. Чи наділені розвідувальні органи досліджуваних держав правоохоронною функцією, та яка система стримувань і противаг застосовується для запобігання зловживанню повноважень у таких випадках?	37
Висновки	42

Вступ

Актуальним завданням нашої держави в умовах правового режиму воєнного стану, масштабної російської військової агресії є необхідність удосконалення засад внутрішньої політики у сферах національної безпеки і оборони з урахуванням викликів та загроз, які постали перед Україною. Ефективність реалізації державної внутрішньої політики у безпековій сфері передбачає зміцнення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України, координацію діяльності його органів з метою забезпечення своєчасного й належного реагування на загрози національній безпеці, підвищення сумісності та боєготовності Збройних Сил України, інших складових сил оборони і сил безпеки та підвищення обороноздатності держави загалом.

Напрями удосконалення законодавства у сфері національної безпеки представлені у звітах Європейської Комісії про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу¹ (далі – ЄС) та деталізовані у Плані законопроектної роботи Верховної Ради України на 2026 рік (п. 58, 269–285)², Плані пріоритетних дій Уряду на 2026 рік (п. 1–31, 50, 58, 106)³.

Відповідно до Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»⁴ захист України від загроз національній безпеці, серед іншого, передбачає посилення демократичного цивільного контролю за сектором безпеки і оборони України як запоруку законності та ефективності діяльності його складових, зокрема шляхом зміцнення системи координації та контролю за діяльністю розвідувальних органів, розвитку розвідувальних спроможностей.

Правове регулювання підзвітності та прозорості силових структур загалом та розвідувальних органів зокрема є фундаментальною гарантією та дієвим інструментом утримання балансу між національною безпекою та захистом конституційних прав громадян. Такий баланс запобігає узурпації влади, зловживанням та використанню спецслужб у політичній боротьбі, гарантуючи їх повний політичний нейтралітет. Водночас через нагляд інституцій громадянського суспільства, органів законодавчої, виконавчої та судової влади забезпечується прозорість і підзвітність розвідувальних органів суспільству та

¹ COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Ukraine 2023 Report. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en?prefLang=uk; COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Ukraine 2024 Report. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c150edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf; COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Ukraine 2025. Report Accompanying the document COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. 2025 Communication on EU enlargement policy. URL: <https://euua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/EU-enlargement-.pdf>

² План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2026 рік : Затверджено Постановою Верховної Ради України від 10 лютого 2026 року № 4774-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4774-20#n16>

³ План пріоритетних дій Уряду на 2026 рік : Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2026 року № 306-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306-2026-%D1%80#Text>

⁴ Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» : Затверджено Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>

державі й ефективність їх роботи. Окрім цього, наявність такого контролю зміцнює довіру міжнародних партнерів щодо безпечного обміну розвідданими.

Основними актами, які визначають засади організації та діяльності спеціальних служб в європейських державах, насамперед через призму додержання прав і свобод людини, є рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1402 (1999) «Контроль за діяльністю служб внутрішньої безпеки держав-членів Ради Європи»⁵ та Рекомендація 1713 (2005) «Демократичний аналіз сектору безпеки в державах-членах»⁶, у яких наголошено на необхідності дотримання принципів демократичного контролю в секторі безпеки. Зокрема, ключовими стандартами демократичного цивільного контролю за діяльністю розвідувальних (спеціальних) служб у цих актах визначено: парламентський контроль – кожен парламент зобов'язаний мати спеціальний комітет щодо контролю бюджету та законності (компетентності) дій спецслужб; чіткі рамки для обмежень – усі виняткові заходи (наприклад, стеження чи прослуховування) мають регулюватися виключно законом і мати часові обмеження; політичну нейтральність – діяльність розвідувальних органів має бути об'єктивною та політично неупередженою, а будь-які обмеження прав співробітників розвідувальних органів мають бути чітко прописані в законі; відкладену прозорість – баланс між секретністю та демократією забезпечується розсекреченням документів після закінчення визначеного законом строку; постійне інформування – регулярне звітування розвідувальних органів перед парламентом.

Правові та організаційні засади функціонування розвідки, правовий статус і соціальні гарантії співробітників розвідувальних органів України та осіб, залучених до виконання розвідувальних завдань, а також порядок здійснення контролю за розвідкою визначено Законом України «Про розвідку»⁷.

Відповідно до пункту п'ятого частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України»⁸ демократичний цивільний контроль розглядається як комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України.

З урахуванням положень частини четвертої статті 4 Закону України «Про національну безпеку України» предметом демократичного цивільного контролю за діяльністю розвідувальних органів України є: дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності розвідувальних органів, недопущення їх

⁵ Control of internal security services in council of Europe member states. Parliamentary Assembly. Recommendation 1402 (1999). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16689&lang=en>

⁶ Democratic oversight of the security sector in member states. Parliamentary Assembly. Recommendation 1713 (2005). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17360&lang=en>

⁷ Про розвідку : Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>

⁸ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина; зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони, зокрема щодо діяльності розвідувальних органів; стан правопорядку в розвідувальних органах, їх укомплектованість, оснащеність сучасною спеціальною технікою, забезпеченість матеріальними засобами та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період; ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів.

Необхідність запровадження європейських стандартів демократичного цивільного контролю за діяльністю розвідувальних (спеціальних) служб та удосконалення форм здійснення демократичного цивільного контролю за діяльністю розвідувальних органів України *актуалізує питання* аналізу відповідної закордонної практики таких держав, як: Бельгія, Велика Британія, Данія, Естонія, Латвія, Литва, Німеччина, Норвегія, Нідерланди, Польща, Швеція, Фінляндія, Франція – зокрема, щодо моделей організації демократичного цивільного контролю, повноважень та функцій суб'єктів контролю (парламенту, уряду, судів, незалежних органів громадянського суспільства), за діяльністю розвідувальних органів їх статусу, інструментів контролю тощо.

Питання, що розглядаються в цій аналітичній записці, перебувають у системному зв'язку з підготовленими Дослідницькою службою Верховної Ради України аналітичними та інформаційними матеріалами стосовно: контррозвідувальної діяльності в окремих державах⁹, проблем законодавчого забезпечення здійснення парламентського контролю комітетами Верховної Ради України¹⁰; законодавчого забезпечення реалізації рекомендацій Європейської Комісії стосовно політики безпеки і оборони¹¹.

Основна частина

1. Які моделі організації цивільно-демократичного контролю застосовуються в європейських державах?

Цивільно-демократичний контроль за розвідувальними органами у 13 досліджуваних ***держав*** функціонує в умовах складної геополітичної ситуації та стрімкого розвитку високих технологій, включає оцінку інституційних засад, гарантування високих стандартів захисту прав людини та стану забезпечення національної безпеки. Його архітектура формується під впливом геополітичних загроз (зокрема, поширення глобальної російської військової агресії), динамічного технологічного прогресу (що включає впровадження технологій

⁹ Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо правового регулювання контррозвідувальної діяльності у сфері економічної безпеки в окремих державах Європейського Союзу. Дослідницька служба Верховної Ради України. URL:

https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/nscur_defense/analytical_notes-nb/76912.html

¹⁰ Парламентське дослідження щодо проблем законодавчого забезпечення здійснення парламентського контролю комітетами Верховної Ради України. Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/public_vl/parliam_rs-publ/73768.html

¹¹ Інформаційна довідка щодо законодавчого забезпечення реалізації рекомендацій Європейської Комісії стосовно політики безпеки і оборони. Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/nscur_defense/inform_references-nb/76179.html

штучного інтелекту та автоматизованого збору розвідувальної інформації), необхідності гарантування принципів законності та приватності під час проведення розвідувальної діяльності спецслужбами; подекуди характеризується низькою толерантністю громадянського суспільства до проведення спецслужбами оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів, включаючи відеоспостереження, стеження, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж тощо. Загальними негативними аспектами цивільно-демократичного контролю виступають бюрократизація та надмірна критика з боку наглядових органів щодо діяльності спецслужб.

Проведений аналіз дозволив віднести розглядувані держави до європейської змішаної моделі контролю за діяльністю розвідувальних органів (intelligence oversight), яка поєднує:

- парламентський контроль;
- урядовий (виконавчий) контроль;
- судовий контроль;
- спеціалізований незалежний нагляд як з боку омбудсманів, так і органів, сформованих із незалежних експертів;
- обмежений (опосередкований) суспільний (громадський) контроль через відкритість, публічність, можливість оскарження діяльності спецслужб, контроль їх витрат тощо.

Основною відмінністю є виокремлення спеціальних суб'єктів контролю, зокрема – спеціалізованих парламентських комітетів, які контролюють лише діяльність розвідувальних органів; спеціального інституту омбудсмена у цій сфері або іншого незалежного органу зовнішнього контролю розвідувальних органів.

Урядовий, судовий і громадський контроль притаманні практично всім досліджуваним державам.

Віднесення держави до тієї чи іншої моделі на основі суб'єктного складу контролю за діяльністю розвідувальних органів може ґрунтуватися на особливостях, що існують у контрольній сфері цієї держави, та домінуванні ролі відповідних суб'єктів контролю.

Проаналізовані моделі узагальнено в Табл. 1.

Таблиця 1

№ з/п	Держава	Модель цивільно-демократичного контролю
1.	Естонія	парламентсько-судова модель із потужним спеціалізованим парламентським комітетом
2.	Латвія	парламентсько-урядова модель
3.	Литва	багаторівнева модель із незалежним спеціалізованим контролем розвідки
4.	Фінляндія	парламентсько-урядова модель з омбудсменом з питань розвідки
5.	Норвегія	парламентсько-судова модель

6.	Швеція	парламентсько-урядова модель
7.	Данія	парламентсько-урядова модель
8.	Бельгія	експертно-наглядова модель
9.	Нідерланди	експертно-наглядова модель
10.	Франція	виконавча (урядова модель) з елементами централізації у поєднанні з потужним судовим контролем
11.	Велика Британія	парламентсько-судова модель із потужним спеціалізованим парламентським комітетом
12.	Німеччина	парламентсько-судова модель із потужним спеціалізованим парламентським комітетом
13.	Польща	виконавча (урядова модель) з елементами централізації у поєднанні з потужним судовим контролем

У межах моделей парламентського контролю є певні держави, де відсутні спеціалізовані парламентські комітети по нагляду саме за розвідкою: Бельгія, Швеція, Литва, Латвія.

Відсутність класичного судового контролю властива Бельгії, Франції, Німеччині, Великій Британії.

Посилений незалежний експертний контроль є у Фінляндії, Литві – інститут омбудсмена з питань розвідки; Норвегії, Нідерландах – через спеціалізовані інституції. Постійно діючі громадські об'єднання (офіси) із функцією контролю за розвідувальними органами притаманні Великій Британії і Франції.

Питання цивільно-демократичного контролю регулюються законодавством про розвідку і розвідувальні органи, державну таємницю, спеціальними законами, парламентськими регламентами (статутами), зокрема:

– **Фінляндія** – закони: «Про обробку персональних даних під час поліцейських операцій»¹², «Про нагляд за діяльністю розвідки»¹³, «Про військову розвідку»¹⁴, «Про перевірку безпеки»¹⁵, «Про телекомунікаційну розвідку у цивільній розвідці»¹⁶, Регламент парламенту¹⁷;

¹²Lag om behandling av personuppgifter i polisens verksamhet. 16.05.2019. № 616/2019. URL: <https://www.finlex.fi/sv/lagstiftning/2019/6> 16

¹³Laki tiedusteluinnin valvonnasta. 121/2019. FinLex. URL: <https://www.finlex.fi/en/legislation/collection/2019/121>

¹⁴Act on Military Intelligence. 590/2019. FinLex. URL: <https://www.finlex.fi/api/media/statute-foreign-language-translation/687674/mainPdf/main.pdf?timestamp=2019-04-25T21%3A00%3A00.000Z>

¹⁵Turvallisuusselvityslaki. 726/2014. FinLex. URL: <https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2014/726>

¹⁶Laki tietoliikennetiedustelusta siviilitiedustelussa. 582/2019. FinLex. URL: <https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2019/582>

¹⁷Eduskunnan työjärjestys. 40/2000. FinLex. URL: <https://www.finlex.fi/en/legislation/2000/40?language=fin>

- **Норвегія** – закони: «Про національну безпеку»¹⁸, «Про розвідувальну службу»¹⁹, «Про контроль над розвідувальними та безпековими службами»²⁰;
- **Швеція** – закони: «Про оборонну розвідувальну діяльність»²¹, «Про радіоелектронну розвідку»²², «Про публічний доступ та секретність»²³;
- **Данія** – закони: «Про Комітет з питань розвідувальних служб»²⁴, «Про Раду з нагляду за розвідкою»²⁵, «Про Службу безпеки та розвідки»²⁶, «Про Розвідувальну службу оборони»²⁷;
- **Бельгія** – закони: «Про розвідувальні та безпекові служби»²⁸, «Про контроль за поліцією та розвідувальними службами та Координаційним підрозділом з аналізу загроз»²⁹, Кримінальний процесуальний кодекс Бельгії³⁰, Регламент Палати представників Бельгії³¹;
- **Нідерланди** – закони: «Про служби розвідки та безпеки»³², «Про розслідування у сфері безпеки»³³;
- **Франція** – закони: «Про розвідку»³⁴, Регламент Національних зборів³⁵, Регламент Сенату³⁶, Кодекс внутрішньої безпеки³⁷;

¹⁸ Lov om nasjonal sikkerhet (sikkerhetsloven). 01.06.2018. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2018-06-01-24>

¹⁹ Lov om Etterretningstjenesten (etterretningstjenesteloven). 19.06.2020. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2020-06-19-77>

²⁰ Lov om kontroll med etterretnings-, overvåkings- og sikkerhetstjeneste (EOS-kontrollloven). 03.02.1995. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1995-02-03-7>

²¹ Lag om försvarsunderrättelseverksamhet. 30.03.2000. № 2000:130. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2000130-om-forsvarsunderrattelseverksamhet_sfs-2000-130

²² Lag om signalspaning i försvarsunderrättelseverksamhet. 10.07.2008. № 2008:717. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2008717-om-signalspaning-i_sfs-2008-717/

²³ Offentlighets- och sekretesslag. 20.05.2009. № 2009:400. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/offentlighets-och-sekretesslag-2009400_sfs-2009-400

²⁴ Lov om etablering af et udvalg om efterretningstjenesterne. 06.07.1988. № 378. URL: <https://www.elov.dk/lov-om-etablering-af-et-udvalg-om-forsvarets-og-politiets-etterretningstjenester>

²⁵ Lov om Tilsynet med Efterretningstjenesterne. Lov nr. 604 af 12. juni 2014. URL: <https://retsinformation.dk/eli/ta/2017/231>

²⁶ Lov om Politiets Efterretningstjeneste (PET). Lov nr. 444 af 9. juni 2004. Danske Love. URL: <https://danskelove.dk/pet-loven>

²⁷ Lov om Forsvarets Efterretningstjeneste. Lov nr. 602 af 12. juni 2013. URL: <https://www.jurabibliotek.ai/fe-loven/paragraf/13>

²⁸ Loi organique des services de renseignement et de sécurité. URL: <https://refli.be/fr/lex/1998007272>

²⁹ Loi organique du contrôle des services de police et de renseignement et de l'Organe de coordination pour l'analyse de la menace. URL: https://lisloi.be/laws/1991009963.html?language_id=2#section-section-1-comite-permanent-de-controle-des-1-services-de-renseignement

³⁰ Code d'Instruction Criminelle. URL: https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/article.pl?language=fr&sum_date=&pd_search=1878-04-25&numac_search=1878041750&page=1&lg_txt=F&caller=list&1878041750=0&trier=promulgation&view_numac=2022b30600fx1804032130fr&dt=CODE+D%27INSTRUCTION+CRIMINELLE&fr=f&choix1=ET

³¹ The Rules of Procedure of the Belgian House of Representatives. URL: https://www.lachambre.be/kvvcr/pdf_sections/publications/reglement/reglement_UK.pdf

³² Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0039896/2026-01-01?g=2026-02-23&z=2026-02-23>

³³ Wet veiligheidsonderzoeken (Wvo) aangenomen in Eerste Kamer. URL: <https://www.aivd.nl/actueel/nieuws/2025/10/20/wet-veiligheidsonderzoeken-wvo-aangenomen-in-eerste-kamer>

³⁴ Loi n° 2015-912 du 24 juillet 2015 relative au renseignement. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000030931899>

³⁵ Règlement de l'Assemblée Nationale. URL: https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/17/divers/texte_reference/02_reglement_assemblee_nationale.pdf

³⁶ Règlement du Sénat. URL: <https://www.senat.fr/reglement/reglement.pdf>

³⁷ Code de la sécurité intérieure. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000025503132/

– **Велика Британія** – закони: «Про державну таємницю»³⁸, «Про Службу безпеки»³⁹, «Про розвідувальні служби»⁴⁰, «Про регулювання слідчих повноважень»⁴¹, «Про розвідувальні та слідчі повноваження»⁴², «Про правосуддя та безпеку»⁴³, Регламент Палати громад⁴⁴;

– **Німеччина** – закони: «Про парламентський контроль над діяльністю федеральної розвідки»⁴⁵, «Про Федеральне відомство із захисту Конституції»⁴⁶, «Про Федеральну розвідувальну службу»⁴⁷, «Про Слідчі комісії Бундестагу»⁴⁸, «Про Службу військової контррозвідки»⁴⁹, «Про правовий статус членів Бундестагу»⁵⁰, «Про вимоги і порядок надання федеральних допусків та захисту секретної інформації»⁵¹, «Про охорону даних»⁵², Правила безпеки Бундестагу, які є додатком до Регламенту німецького парламенту⁵³;

– **Польща** – закони: «Про Агентство внутрішньої безпеки та Агентство розвідки»⁵⁴, «Про Службу військової контррозвідки та Службу військової розвідки»⁵⁵, «Про захист секретної інформації»⁵⁶, Регламент Сейму⁵⁷;

– **Латвія** – закони: «Про національну безпеку»⁵⁸, «Про Бюро захисту Конституції»⁵⁹, Регламент Сейму⁶⁰;

³⁸ Official Secrets Act 1989. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/6/contents>

³⁹ Security Service Act 1989. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/5/contents>

⁴⁰ Intelligence Services Act 1994. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/13/contents>

⁴¹ Regulation of Investigatory Powers Act 2000. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/23/contents>

⁴² Investigatory Powers Act 2016. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/25/contents>

⁴³ Justice and Security Act 2013. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/18>

⁴⁴ Standing Orders. Ordered by The House of Commons to be printed 17 March 2026. URL: https://publications.parliament.uk/pa/cm5901/cmstords/so_1745_270326/so-2026i.pdf

⁴⁵ Gesetz über die parlamentarische Kontrolle nachrichtendienstlicher Tätigkeit des Bundes (Kontrollgremiumgesetz - PKGrG). 29.07.2009. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/pkgrg/BJNR234610009.html>

⁴⁶ Gesetz über die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in Angelegenheiten des Verfassungsschutzes und über das Bundesamt für Verfassungsschutz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bverf>

⁴⁷ Gesetz über den Bundesnachrichtendienst (BND-Gesetz - BNDG). 20.12.1990. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bndg/BJNR029790990.html>

⁴⁸ Gesetz zur Regelung des Rechts der Untersuchungsausschüsse des Deutschen Bundestages. 19.06.2001. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/puag/>

⁴⁹ Gesetz über den Militärischen Abschirmdienst (MAD-Gesetz - MADG). 09.01.2026. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/madg_2026/BJNR0070B0026.html

⁵⁰ Gesetz über die Rechtsverhältnisse der Mitglieder des Deutschen Bundestages. 18.02.1977. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/abgg/>

⁵¹ Gesetz über die Voraussetzungen und das Verfahren von Sicherheitsüberprüfungen des Bundes und den Schutz von Verschlusssachen. (SÜG). 20.04.1994. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/s_g/BJNR086700994.html

⁵² Bundesdatenschutzgesetz. 27.01. 1977. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bdsg_2018/index.html

⁵³ Geheimschutzordnung des Deutschen Bundestages. 17.10.2025. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/btgo2025anl_1/BJNR0FA0C0025.html

⁵⁴ Ustaws z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20250000902/O/D20250902.pdf>

⁵⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20061040709>

⁵⁶ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych, Dz.U. 2010 nr 182 poz. 1228. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20101821228>

⁵⁷ Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Monitor Polski 2022 poz. 990 (tekst jednolity), opublikowany w Dzienniku Urzędowym RP «Monitor Polski». URL: https://www.sejm.gov.pl/prawo/regulamin/regsejm.htm#R2_12

⁵⁸ National Security Law. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/14011-national-security-law>

⁵⁹ Law on the Constitution Protection Bureau. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/57257-law-on-constitution-protection-bureau>

⁶⁰ Rules of Order of Saeima. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/57517-rules-of-procedure-of-the-saeima>

- **Литва** – закони: «Про розвідку»⁶¹, «Про контроль розвідки»⁶², «Про державні та службові таємниці»⁶³, Статут Сейму⁶⁴;
- **Естонія** – закони: «Про органи безпеки»⁶⁵, «Про державну таємницю та секретну іноземну інформацію»⁶⁶, Кримінальний процесуальний кодекс⁶⁷, Регламент та внутрішній розпорядок Рійгікогу⁶⁸.

2. Якими є повноваження та функції суб'єктів контролю за діяльністю розвідувальних органів: парламенту (профільні комітети, контроль бюджету, заслуховування звітів), уряду (урядове управління, внутрішній аудит), судів (санкціонування оперативних заходів, перевірка законності), незалежних органів (омбудсмени, інспектори), громадянського суспільства (медіа, громадські об'єднання)?

Практично в усіх досліджуваних державах наявні всі розглядувані види контролю: парламентський, урядовий, судовий, громадський. Певні особливості властиві державам в яких функція контролю покладається на омбудсмена з питань розвідки або інший незалежний орган, членами якого є відомі громадські діячі, активісти громадянського суспільства, судді або експолітики.

У **Фінляндії** профільним парламентським органом є Комітет з нагляду за розвідкою, який у рамках повноважень та відповідно до функціональності контролює законність діяльності цивільної та військової розвідки, заслуховує їх керівництво, розглядає бюджетні запити, визначає стратегічні пріоритети й перспективи діяльності спецслужб. Комітет оцінює, чи відповідає діяльність спецслужб національним інтересам, а також стан дотримання прав людини під час розвідувальної діяльності. Комітет має право викликати керівників розвідувальних служб на закриті слухання для надання пояснень щодо поточних спеціальних операцій; проводить збір та фільтрацію електронного трафіку на цифрових кордонах країни (кіберрозвідку); бере участь у розгляді та затвердженні фінансування спецслужб, перевіряє використання бюджетних коштів, виділених на секретні програми й технічне переозброєння розвідувальних органів.

Уряд Фінляндії виступає координатором та вищим керівництвом для цивільної і військової розвідки. Урядовий контроль дотримується суворої заборони втручатися в оперативні методи розвідки. При цьому уряд контролює спецслужби через механізм жорсткого підпорядкування міністерствам внутрішніх справ та оборони, які відповідають за управління, кадрову політику й фінансування, а також проводять внутрішній аудит у сфері розвідки. Уряд має виключне право на призначення вищого керівництва спецслужб, формує

⁶¹Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymas. URL: <https://www.infolex.lt/teise/DocumentSinglePart.aspx?AktId=161012&StrNr=1#>

⁶²Law on Intelligence Ombudspersons, URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f526bb834bee11ee8185e4f3ad07094a?utm_source=chatgpt.com

⁶³ Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas. URL: <https://www.infolex.lt/ta/70891>

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Seimo statutas. URL: <https://www.kodeksai.lt/seimo-statutas/>

⁶⁵ Security Authorities Act. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/501022023001/consolide>

⁶⁶ Riigisaladuse ja salastatud välisteabe seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/RSVS>

⁶⁷ Code of Criminal Procedure. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527012016001/consolide>

⁶⁸ Riigikogu Rules of Procedure and Internal Rules Act. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521032019014/consolide>

кошториси спецслужб, погоджує витрати на придбання спеціального обладнання, фінансування закордонних резидентур чи таємні оперативні витрати. Уряд несе повну відповідальність за прорахунки або зловживання з боку спецслужб.

Суди санкціонують оперативні заходи, такі як прослуховування чи стеження, і перевіряють законність будь-якого втручання у приватне життя громадян. Дозвіл на проведення кіберрозвідки надає Окружний суд міста Гельсінкі.

Важливу роль відіграє інститут *Омбудсмена з питань розвідки*, який наділений повноваженнями перевіряти законність збору даних, розглядати скарги громадян, вимагати необхідні документи та подавати щорічні звіти парламенту. Омбудсмен призначається урядом за погодженням із парламентським Комітетом з нагляду за розвідкою та має повноваження безперешкодного й безперервного доступу до всіх баз даних, наказів і журналів стеження спецслужб в режимі реального часу.

Водночас *громадянське суспільство* здійснює опосередкований вплив через аналіз відкритих звітів, публікації у медіа, а також експертні оцінки університетів та аналітичних центрів, що формує додатковий рівень прозорості й підзвітності влади. Фінська модель безпеки побудована на високому рівні суспільної довіри до державних інституцій: суспільство контролює розвідку через розвинені правові механізми, медіа, діяльність експертної спільноти. Під час масштабного реформування сектору безпеки у 2019 році саме громадські об'єднання виступили головним важелем запобігання надмірному розширенню повноважень фінських спецслужб. Громадськість і медіа зазвичай детально розбирають щорічні розсекречені звіти Комітету з нагляду за розвідкою та Омбудсмена з питань розвідки на предмет перевищення спецслужбами своїх повноважень. На відміну від інших, фінська спецслужба Supo щорічно публікує відкритий Звіт про загрози національній безпеці⁶⁹ з метою інформування суспільства про свою діяльність.

У *Норвегії* контроль за діяльністю спецслужб здійснює спеціалізований орган – Комітет з нагляду за службами розвідки, безпеки та оборони (EOS), який створено парламентом із числа незалежних експертів. У рамках компетенції та відповідно до функціональності він має повноваження контролювати діяльність Поліції служби безпеки, Служби розвідки та Національного управління безпеки. Він заслуховує керівництво цих структур, формує бюджет спецслужб, перевіряє законність їх дій та щорічно подає звіти парламенту. Комітет має прямий доступ до ІТ-систем та баз даних розвідувальних органів. Особливістю його діяльності є реалізація повноважень у сфері контролю за методами масового збору даних, визначення підстав правомірності використання пошукових селекторів (ІР-адрес, телефонів), стеження за автоматичним видаленням даних після закінчення дозволених строків їх зберігання. Також Комітет здійснює розгляд скарг будь-яких фізичних та юридичних осіб, якщо є підстави вважати, що спецслужби незаконно стежать за ними або прослуховують. Комітет має право викликати

⁶⁹ Kansallisen turvallisuuden katsaus 2026. URL: https://supo.fi/documents/38197657/39761269/SUPO_KTK_0203-2026-FI.pdf/7f8ded3b-da41-a01c-e812-85756495f9fe?t=1773129841294

будь-якого співробітника спецслужби (від рядового аналітика до директора) для надання усних або письмових пояснень. За результатами своєї діяльності Комітет подає до парламенту щорічні звіти, санкціонує публікацію розсекречених (відкритих) версій звітів спецслужб для інформування суспільства.

У питаннях бюджетного контролю головна особливість норвезької моделі полягає в тому, що Комітет з нагляду за службами розвідки, безпеки та оборони безпосередньо *не контролює* рух грошових коштів, які виділяються на утримання спецслужб, оскільки цей обов'язок на законодавчому рівні закріплено за Національним аудиторським бюро⁷⁰. У структурі останнього є секретна група аудиторів, які мають найвищий рівень допуску до державної таємниці Норвегії та НАТО і які здійснюють щорічну перевірку фінансової діяльності всіх спецслужб, маючи доступ до оригіналів бухгалтерських книг, банківських рахунків, відомостей про таємні витрати. Результати фінансового аудиту спецслужб оформлюються у вигляді окремих секретних звітів, які передаються виключно президії Стортингу та членам профільного парламентського комітету. Стортинг у закритому режимі розглядає це питання і може ухвалити рішення про скорочення бюджету спецслужби на наступний рік або вимагати від уряду звільнення керівництва розвідувального відомства.

Контроль *уряду* за діяльністю розвідувальних органів має адміністративний, стратегічний та фінансовий аспекти і включає: визначення стратегічних пріоритетів діяльності розвідки; формування кадрового потенціалу; організацію фінансового контролю; політичну відповідальність перед суспільством за результати діяльності спецслужб.

Окружний суд Осло відіграє ключову роль у санкціонуванні оперативних заходів – перехоплення електронних комунікацій чи проведення обшуків, а також у здійсненні подальшого перегляду законності вже виконаних дій.

Громадянське суспільство має фундаментальне значення в організації нагляду за діяльністю спецслужб (фінська та норвезька моделі безпеки доволі схожі між собою за показниками високого рівня суспільної довіри до державних інституцій). У Норвегії діє потужна мережа правозахисних та цифрових громадських об'єднань, а національні медіа традиційно очолюють світові рейтинги свободи преси, виконують роль додаткового контролера за діяльністю спецслужб.

У *Швеції* відсутній спеціалізований парламентський комітет, який здійснює контроль за діяльністю розвідувальних органів, а такі повноваження делеговані Комітету з питань оборони, який: здійснює законодавче регулювання розвідувальної діяльності, визначає правові рамки роботи спецслужб; затверджує обсяги фінансування розвідувальних служб; заслуховує щорічні звіти уряду про результати роботи та загальний стан безпеки. Бюджетний контроль з боку Комітету з питань оборони Риксдагу за діяльністю спецслужб є одним із найпотужніших інструментів реалізації принципу «права гаманця» (*power of the purse*) щодо розвідувальних органів та спрямований на те, щоб національні спецслужби були фінансово підзвітні платникам податків і не мали

⁷⁰ Riksrevisjonen. URL: <https://www.riksrevisjonen.no>

фінансової автономії для проведення неузгоджених спеціальних таємних операцій. Усі заслуховування керівництва спецслужб перед депутатами – членами Комітету з питань оборони є закритими, проводяться у повністю захищених від прослуховування приміщеннях та поділяються на планові (наприклад, під час щорічного звітування або формування бюджету) та екстрені (у разі кризових ситуацій або шпигунських скандалів). Стенограма засідання ведеться на внутрішніх комп'ютерах, які фізично від'єднані від мережі «Інтернет». Цей протокол отримує найвищий гриф секретності, депутатам заборонено виносити будь-які паперові нотатки із зали. Під час заслуховування директор тієї чи іншої спецслужби має право відмовитися відповідати на запитання, якщо воно вимагає розкриття реальних імен таємних агентів (інформаторів). У такому разі він офіційно повідомляє, що інформація не може бути розголошена з метою гарантування оперативної безпеки.

Контроль уряду за діяльністю розвідувальних органів побудовано на принципі виконавчого управління та жорсткого незалежного аудиту. Уряд здійснює загальне керівництво спецслужбами: визначає стратегічні пріоритети діяльності, здійснює кадрове управління та проводить розподіл бюджету між спецслужбами у межах кошторисів, затверджених парламентом. У травні 2026 року уряд Швеції оголосив про запуск реформи своєї системи безпеки, центральним елементом якої є створення нової цивільної служби зовнішньої розвідки⁷¹. При уряді створено Спеціальну комісію з перевірки оборонної розвідки (SIUN)⁷², яка підпорядковується міністерству оборони, але є повністю незалежною та уповноважена проводити урядовий аудит діяльності спецслужб.

Будь-яка спецслужба не може здійснювати перехоплення кабельного інтернет-трафіку або радіосигналів на кордонах Швеції без офіційного дозволу від Спеціального суду з питань оборонної розвідки⁷³, а загальні суди контролюють законність втручання у приватне життя.

Громадянське суспільство та медіа використовують аналогічні описаним вище механізми опосередкованого контролю за діяльністю спецслужб.

У *Данії* військова та цивільна розвідка перебувають під прямим контролем спеціального парламентського органу – Комітету з питань розвідувальних служб, який здійснює контроль за діяльністю датських спецслужб, законодавче забезпечення з метою удосконалення діяльності розвідувальних органів (щодо розширення повноважень стосовно діяльності у кіберпросторі), проводить заслуховування керівництва спецслужб, розглядає бюджетні запити. Комітет з питань розвідувальних служб має повноваження переглядати та погоджувати кошториси військової та цивільної розвідки, здійснювати розподіл коштів на специфічні потреби спецслужб, мати доступ до закритих додатків до бюджету. Уряд не може запустити фінансування нової розвідувальної програми без того, щоб не поінформувати Комітет та не отримати його згоду на фінансові витрати. Депутати – члени Комітету оцінюють, чи відповідає фінансування реальним загрозам національній безпеці, уповноважені вимагати від профільних міністрів

⁷¹Sveriges utrikes underrättelsetjänst (UND). URL: <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/lagratsremiss/2026/05/sveriges-utrikes-underrattelsestjanst>

⁷² Statens inspektion för försvarsunderrättelseverksamheten (Siun). URL: <https://www.siun.se>

⁷³ Försvarsunderrättelsesdomstolen. URL: <https://www.undom.se>

обґрунтування збільшення або перерозподілу бюджетних коштів на утримання спецслужб. Комітет не має повноважень робити публічні заяви за результатами проведення своїх засідань. Перевірки фінансової звітності спецслужб здійснює Національне аудиторське бюро⁷⁴, яке повідомляє про її результати (у засекреченому вигляді) Комітет з питань розвідувальних служб. Якщо аудитори виявляють фінансові зловживання, нецільове використання коштів, Комітет викликає профільних міністрів для надання пояснень.

Контроль уряду за діяльністю спецслужб базується на принципі виконавчого керівництва та повної юридичної відповідальності визначених міністрів. На відміну від парламенту, який здійснює лише загальний політичний та бюджетний нагляд, уряд реалізує оперативний контроль за діяльністю спецслужб. Міністерство юстиції здійснює загальне керівництво цивільною розвідкою, а діяльність військової розвідки є підконтрольною та підзвітною міністерству оборони. Спецслужби не можуть самостійно ініціювати нові напрями роботи без погодження з урядом. При уряді утворено Наглядову раду з питань розвідки та телекомунікацій (ТЕТ) як *незалежний орган*, який має прямий доступ до баз даних, перевіряє законність збору та зберігання інформації, розглядає скарги громадян і щорічно звітує перед урядом та парламентом.

У Данії санкціонування таємних заходів спецслужб (таких, як прослуховування телефонів, перехоплення інтернет-трафіку, обшуки чи таємне проникнення) здійснюють звичайні *суди* загальної юрисдикції.

Громадянське суспільство та медіа відіграють роль критичного та незалежного контролера, що використовує інструменти публічного тиску і резонансу при виході спецслужб за межі правового поля.

Парламентський контроль за розвідувальною діяльністю в *Бельгії* здійснюється через мережу постійних комітетів Палати представників, які мають *загальну* галузеву компетенцію та можуть лише опосередковано торкатися питань діяльності розвідувальних служб. Зокрема, це Комітет з питань оборони, Комітет з питань юстиції та Комітет з питань внутрішніх справ, які розглядають відповідні законопроекти, проводять слухання та здійснюють парламентський контроль за розвідувальною політикою уряду у своїх сферах компетенції. Водночас їх контроль за розвідувальною діяльністю не має спеціалізованого характеру⁷⁵. У системі цивільно-демократичного контролю Бельгії ключова особливість полягає в тому, що парламент не здійснює безпосередній контроль за розвідувальними службами через класичний парламентський комітет, сформований із депутатів. Натомість *незалежний спеціалізований* контроль здійснює Постійний комітет з контролю за розвідувальними службами (Комітет R), створений відповідно до Закону про контроль за поліцією і розвідувальними службами та Координаційним підрозділом з аналізу загроз 1991 року⁷⁶. Комітет має широкі повноваження у сфері контролю за діяльністю розвідувальних служб, зокрема щодо ініціювання та проведення розслідувань, розгляду скарг громадян,

⁷⁴ Rigsrevisionen. URL: <https://www.uk.rigsrevisionen.dk>

⁷⁵ De Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers. URL: <https://www.dekamer.be/kvvcr/index.cfm>

⁷⁶ Loi organique du contrôle des services de police et de renseignement et de l'Organe de coordination pour l'analyse de la menace. URL: https://lisloi.be/laws/1991009963.html?language_id=2#section-section-1-comite-permanent-de-controle-des-1-services-de-renseignement

витребування інформації та документів, перевірки законності діяльності спецслужб, заслуховування керівництва, здійснення інспекційних заходів, а також залучення незалежних експертів для надання висновків з питань, що потребують спеціальних знань. Комітет не наділений повноваженнями попереднього бюджетного контролю, тобто не бере участі у процедурі затвердження чи погодження видатків. Водночас у межах здійснення своїх контрольних повноважень він уповноважений перевіряти фактичне використання бюджетних асигнувань, що включає аналіз відповідності витрачання коштів установленим правовим вимогам.

Урядовий контроль за діяльністю розвідувальних органів здійснюється через систему профільного управління та внутрішнього адміністративного нагляду. Основною метою урядового управління є визначення стратегічних пріоритетів та координація роботи спецслужб, їх кадрове, організаційне та ресурсне забезпечення, а також контроль за дотриманням вимог законодавства під час реалізації розвідувальних функцій. У квітні 2026 року уряд Бельгії попередньо схвалив законопроект, спрямований на оновлення законодавства у сфері розвідки з урахуванням появи нових загроз і викликів, пов'язаних, зокрема, зі штучним інтелектом та передовими цифровими технологіями, який враховує особливості у сфері збору розвідувальних даних⁷⁷. Бюджетний нагляд здійснюється Федеральною службою публічних фінансів⁷⁸ та підпорядкованими їй контрольними структурами, які перевіряють бюджетну дисципліну, обґрунтованість витрат і відповідність фінансових операцій вимогам бюджетного законодавства. Додатково внутрішній адміністративний контроль у межах виконавчої влади передбачає нагляд із боку профільних міністерств – Міністерства юстиції (відносно Служби державної безпеки (VSSE)) та Міністерства оборони (відносно Служби загальної розвідки та безпеки (SGRS)).

Специфічною особливістю бельгійської моделі є те, що санкції для проведення таємних спеціальних операцій видає *не суд*, а спеціально створений орган – Колегія з нагляду за таємними методами збору інформації (BIM), яка наділена повноваженнями проводити оцінку законності діяльності розвідувальних органів, їх методів роботи, внутрішніх регламентів і директив, а також перевіряти дотримання ними законодавчих вимог при застосуванні спеціальних методів збору інформації. У цьому контексті Колегія виконує функцію *квазісудового* контрольного органу, оскільки його повноваження включають здійснення правової оцінки дій розвідувальних служб, доступ до всієї необхідної інформації, проведення розслідувань та винесення мотивованих висновків і рекомендацій, адресованих компетентним органам виконавчої влади⁷⁹.

Громадський контроль за діяльністю розвідувальних органів має переважно інституціоналізований характер і реалізується через механізми звернення громадян до Постійного комітету з контролю за розвідувальними службами. Будь-яка фізична особа, права чи законні інтереси якої були порушені

⁷⁷ Inlichtingendiensten mogen binnenkort AI gebruiken. URL: <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2026/04/24/inlichtingendiensten-mogen-binnenkort-ai-gebruiken/>

⁷⁸ Service public fédéral Finances. URL: <https://finances.belgium.be/fr>

⁷⁹ Onze tâches. URL: <https://www.comiteri.be/index.php/fr/comite-permanent-r/onze-taches>

внаслідок діяльності розвідувальних служб, має право звернутися до Комітету R зі скаргою щодо можливих порушень законодавства, незаконного застосування спеціальних методів розвідки чи неправомірного збору та обробки персональних даних. Водночас важливу роль у системі громадського контролю відіграють правозахисні організації, журналістські розслідування та медіа, які здійснюють публічний моніторинг діяльності розвідувальних інституцій, насамперед у питаннях дотримання права на приватність, законності застосування спеціальних методів розвідки та захисту персональних даних. Наприклад, відома правозахисна організація «Ligue des droits humains» (LDH) активно бере участь у публічних обговореннях проблем цифрового стеження⁸⁰.

У *Нідерландах* парламентський контроль за діяльністю розвідувальних служб здійснюється через Комітет з питань розвідувальних і безпекових служб (CIVD)⁸¹, який має виключне право доступу до секретної інформації, організовує та проводить закриті слухання, здійснює аналіз бюджетного фінансування, яке виділяється на утримання спецслужб. До складу цього Комітету входять лідери п'яти найбільших партій у Палаті представників. Усі засідання, матеріали та обговорення є засекреченими. Члени Комітету мають право отримувати від уряду та керівників спецслужб оперативну інформацію та несуть кримінальну відповідальність за витік конфіденційної інформації. До його повноважень належать: здійснення парламентського контролю за законністю діяльності Служби загальної розвідки і безпеки (AIVD) та Військової служби розвідки і безпеки (MIVD); контроль за обігом розвідувальної секретної інформації; проведення оцінки та узагальнення безпекової політики; проведення закритих звітних засідань, на яких керівництво спецслужб звітує щодо поточних операцій, методів збору даних і джерел інформації; здійснення бюджетного та операційного нагляду, що передбачає перевірку ефективності використання закритих статей фінансування та матеріально-технічного забезпечення розвідувальних органів.

Уряд має повноваження щодо формування та впровадження стратегічних засад державної розвідувальної політики, здійснює управління державними фінансами, які виділяються на утримання спецслужб, безпосереднє керівництво та координацію їх діяльності, управління та внутрішній аудит національних спецслужб. Міністерство внутрішніх справ несе політичну відповідальність за наслідки та результати діяльності Служби загальної розвідки і безпеки (AIVD), а Міністерство оборони є відповідальним за діяльність Військової служби розвідки і безпеки (MIVD). Профільні міністри контролюють процеси збору оперативної інформації у рамках вимог Закону про служби розвідки та безпеки⁸². Уряд зобов'язаний контролювати законність використання бюджетних коштів і методів розвідки. При цьому стандартний публічний аудит є неможливим у силу

⁸⁰ La Ligue des droits humains introduit un recours contre la loi « data retention » devant la Cour constitutionnelle. URL: <https://www.liguedh.be/la-ligue-des-droits-humains-introduit-un-recours-contre-la-loi-data-retention-devant-la-cour-constitutionnelle/>

⁸¹ Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (CIVD). URL: <https://www.tweedekamer.nl/kamerleden-en-commissies/commissies/iv>

⁸² Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0039896/2026-01-01?g=2026-02-23&z=2026-02-23>

секретності матеріалів. Урядом також створено два *незалежні* органи з нагляду за розвідувальною діяльністю: Toetsingscommissie Inzet Bevoegdheden (TIB)⁸³ і Review Committee on the Intelligence and Security Services (CTIVD)⁸⁴, які оцінюють законність використання спеціальних повноважень AIVD та MIVD.

Судовий контроль за спецслужбами розділений між судами загальної юрисдикції та спеціалізованим квазісудовим органом, що забезпечує баланс між національною безпекою та захистом прав людини. Суди загальної юрисдикції залучаються до санкціонування розвідувальних операцій лише у виняткових випадках, якщо заходи безпосередньо зачіпають професійну таємницю адвокатів або журналістів, та переважно здійснюють контроль втручання у приватність; реалізують «ex post review» законності лише за позовами громадян та юридичних осіб. Спеціалізованим квазісудовим органом є Комісія з перевірки застосування повноважень спецслужбами⁸⁵, яка здійснює обов'язковий контроль за діяльністю розвідувальних органів, зокрема проводить оцінку законності надання дозволів на використання повноважень спецслужбами постфактум⁸⁶.

Громадські об'єднання здійснюють зовнішній *громадський контроль* за діяльністю спецслужб, виступаючи в ролі публічних спостерігачів, які не можуть коментувати спеціальні розвідувальні операції, проте володіють інформаційними важелями впливу для виявлення зловживань та порушень у цій площині, зокрема шляхом: подання запитів на отримання доступу до публічної інформації на виконання вимог закону про відкрите врядування⁸⁷, що вимагає проведення процедури розсекречування архівів, присвячених бюджетним витратам спецслужб у минулому; проведення незалежних розслідувань, за результатами яких публікуються матеріали про виявлені зловживання, що призводить до процедур спеціальних розслідувань із боку парламенту. Також спецслужбам заборонено прослуховувати журналістів, громадських діячів без спеціального попереднього дозволу, який надається виключно судом після погодження з Комісією з перевірки застосування повноважень спецслужбами. Правозахисні організації, такі як «Bits of Freedom»⁸⁸, «Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten» (NJCM)⁸⁹, можуть подавати позови проти уряду до цивільних та адміністративних судів, оскаржуючи занадто широкі повноваження спецслужб.

У системі парламентського контролю **Франції** функціонує Парламентська делегація з питань розвідки (DPR), яка є спеціалізованим міжпалатним органом парламенту, що здійснює нагляд за діяльністю розвідувальних органів, проводить заслуховування керівництва спецслужб, формує бюджетний запит на утримання розвідувальних органів. До складу входять 4 сенатори і 4 депутати Національних зборів.

⁸³ Toetsingscommissie Inzet Bevoegdheden (TIB). URL: <https://www.tib-ivd.nl>

⁸⁴ Review Committee on the Intelligence and Security Services (CTIVD). URL: <https://english.ctivd.nl>

⁸⁵ Toetsingscommissie Inzet Bevoegdheden (TIB). URL: <https://www.tib-ivd.nl>

⁸⁶ Jaarverslag TIB 2025. URL: <https://www.tib-ivd.nl/actueel/nieuws/2026/04/14/jaarverslag-tib-2025>

⁸⁷ Wet open overheid. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0045754/2026-02-20>

⁸⁸ Bits of Freedom. URL: <https://www.bitsoffreedom.nl/en/>

⁸⁹ Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten» (NJCM). URL: <https://www.liberties.eu/en/about/our-network/njcm>

Урядовий контроль розвідувальної діяльності має багаторівневий і централізовано-координаційний характер, де ключова роль належить Прем'єр-міністру як безпосередньому керівнику розвідувальної політики виконавчої влади, що визначено положеннями Кодексу внутрішньої безпеки⁹⁰. У цій моделі Прем'єр-міністр не лише формально санкціонує застосування найбільш чутливих розвідувальних заходів (через систему дозволів на використання технік збору розвідданих), але й задає стратегічні орієнтири діяльності всього розвідувального співтовариства, що включає Генеральний директорат внутрішньої безпеки (DGSI)⁹¹, Генеральний директорат зовнішньої безпеки (DGSE)⁹², Управління військової розвідки (DRM)⁹³ та інші служби, забезпечуючи тим самим вертикаль виконавчого контролю над сектором національної безпеки. Інституційним ядром системи урядової координації у сфері національної безпеки Франції виступає Генеральний секретаріат з питань оборони та національної безпеки (SGDSN), який виконує функцію міжвідомчого координаційного центру у сфері формування та узгодження розвідувальної політики. У цій якості SGDSN забезпечує імплементацію стратегічних рішень Прем'єр-міністра у діяльність відповідних міністерств та спеціалізованих служб. До його компетенції належить координація підготовки міжвідомчих директив у сфері розвідки та безпеки, організаційне забезпечення діяльності Національної ради з розвідки, а також адміністративне супроводження реалізації державної політики у розвідувальній сфері⁹⁴. Важливим елементом урядового управління є Національний координатор з питань розвідки та боротьби з тероризмом (CNRLT), який діє як стратегічний аналітичний центр та забезпечує узгодження діяльності розвідувальних служб у сфері протидії тероризму та ключовим загрозам національній безпеці. Його функція полягає не у здійсненні адміністративного або дисциплінарного нагляду, а у формуванні єдиної аналітичної та координаційної рамки для прийняття рішень на рівні Президента та Прем'єр-міністра⁹⁵.

У французькій моделі суди загальної юрисдикції *не* беруть участі у санкціонуванні розвідувальних заходів. Замість цього застосовується модель адміністративного санкціонування під наглядом спеціалізованого незалежного органу – Державної ради (Conseil d'État), яка уповноважена перевіряти законність застосування спеціальних розвідувальних заходів та розглядати скарги щодо можливого незаконного втручання у право на приватність і таємницю комунікацій⁹⁶ у рамках адміністративного судочинства. Суди загальної юрисдикції підключаються переважно на етапі оскарження правопорушень. Стаття L841-1 Кодексу внутрішньої безпеки⁹⁷ прямо закріплює право будь-якої особи на звернення до Державної ради з вимогою здійснити перевірку законності застосування щодо неї спеціальних розвідувальних заходів,

⁹⁰ Code de la sécurité intérieure. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000025503132/

⁹¹ Direction du renseignement militaire. URL: <https://www.dgsi.interieur.gouv.fr/>

⁹² Direction générale de la sécurité intérieure. URL: <https://www.dgse.gouv.fr/fr>

⁹³ Direction générale de la sécurité extérieure. URL: <https://www.defense.gouv.fr/drm>

⁹⁴ Code de la défense. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071307/

⁹⁵ La coordination nationale du renseignement et de la lutte contre le terrorisme. URL: <https://www.elysee.fr/cnrlt>

⁹⁶ Code de la sécurité intérieure. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000025503132/

⁹⁷ Code de la sécurité intérieure. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000025503132/

зокрема щодо дотримання встановлених законом підстав, порядку та умов їх проведення.

Громадський контроль за діяльністю розвідувальних органів здійснюється через Національну комісію з контролю за методами розвідувальної діяльності(CNCTR)⁹⁸, яка готує публічний щорічний звіт з метою узагальнення даних щодо кількості скарг та звернень; рекомендації, адресовані Прем'єр-міністру. Медіа виконують функцію зовнішнього інформаційного моніторингу, здійснюючи розслідування щодо практик державних органів у сфері спостереження та розвідки, що опосередковано формує додатковий рівень публічної підзвітності⁹⁹. Правозахисні організації та громадські об'єднання здійснюють системний моніторинг відповідності розвідувальної діяльності стандартам захисту прав людини, подають аналітичні доповіді, беруть участь у публічних консультаціях та ініціюють судові процедури на національному й європейському рівнях, зокрема у зв'язку з можливими порушеннями права на приватність і захист персональних даних. Наприклад, у 2015 році французькі правозахисні організації «La Quadrature du Net», «French Data Network» та «FDN Federation» ініціювали судові провадження перед Державною радою Франції проти практик міжнародного перехоплення комунікацій, які здійснювалися DGSE¹⁰⁰.

У *Великій Британії* система контролю за діяльністю розвідувальних органів є багаторівневою і поєднує парламентський, урядовий, адміністративний та судовий механізми. Парламентський контроль реалізується Комітетом з питань розвідки та безпеки (Intelligence and Security Committee of Parliament, ISC), до складу якого входять члени Палати громад і Палати лордів (повноваження див. нижче). *Урядовий* контроль за діяльністю розвідувальних служб реалізується через інституційно оформлену систему виконавчого управління, яка поєднує політичне керівництво з боку Прем'єр-міністра, міністерську відповідальність та механізми централізованої координації на рівні Кабінету Міністрів. Ключову роль у стратегічному управлінні національною безпекою відіграє Рада національної безпеки (National Security Council, NSC)¹⁰¹. Міністр внутрішніх справ відповідає за результати діяльності Служби безпеки (MI5)¹⁰², Міністр закордонних справ – за Секретну розвідувальну службу (MI6)¹⁰³, а Міністр оборони – за Урядовий центр зв'язку (GCHQ)¹⁰⁴. Такий розподіл передбачає здійснення відповідними міністрами функцій стратегічного управління, кадрового забезпечення та визначення пріоритетів діяльності відповідних розвідувальних органів у межах їхньої компетенції та загальної системи урядової відповідальності перед Прем'єр-міністром. Специфічною

⁹⁸ La Commission Nationale de Contrôle des Techniques de Renseignement. URL: <https://www.cnctr.fr/>

⁹⁹ French intelligence agency summons eight journalists for questioning. URL: <https://rsf.org/en/french-intelligence-agency-summons-eight-journalists-questioning>

¹⁰⁰ Three French NGOs challenge French international surveillance. URL: <https://edri.org/our-work/three-french-ngos-challenge-french-international-surveillance/>

¹⁰¹ National Security Council. URL: <https://www.gov.uk/government/groups/national-security-council>

¹⁰² Law, oversight and ethics. URL: <https://www.mi5.gov.uk/how-we-work/law-oversight-and-ethics>

¹⁰³ MI6 Secret Intelligence Service. URL: <https://www.sis.gov.uk/>

¹⁰⁴ Foreign Secretary's statement to the House of Commons on the role of GCHQ. URL: <https://www.gchq.gov.uk/news/foreign-secretarys-statement-house-commons-role-gchq>

особливістю є британська система виконавчого фінансово-управлінського контролю, яка базується на Єдиному розвідувальному рахунку (SIA), що забезпечує консолідоване бюджетне фінансування основних розвідувальних служб та сприяє уряду централізовано здійснювати розподіл фінансових ресурсів і проводити оцінку ефективності їх використання в межах єдиного фінансового механізму британського розвідувального співтовариства¹⁰⁵.

Важливим доповненням до системи урядового управління є розвинена інфраструктура внутрішнього аудиту та комплаєнсу. Кожна зі спецслужб має внутрішні підрозділи контролю, ризик-менеджменту та юридичного забезпечення, які здійснюють перевірку законності оперативної діяльності, дотримання процедур санкціонування та внутрішніх кодексів етичної поведінки. Ці механізми доповнюються адміністративним контролем у сфері реалізації розвідувальних повноважень, який здійснює Комісар з питань розвідувальних повноважень (Investigatory Powers Commissioner, IPC), що контролює дотримання вимог закону про розвідувальні повноваження¹⁰⁶ та законність використання розвідувальних і слідчих повноважень, проводить інспекції, а також оцінює стан дотримання прав людини у сфері розвідки¹⁰⁷. Також він здійснює системний контроль за повним циклом розвідувальних дій: від отримання дозволів на перехоплення комунікацій і застосування технічного втручання до збору, обробки та зберігання даних. Особливість його правового статусу полягає в тому, що контроль охоплює не лише окремі операції спецслужб, але й загальні практики, внутрішні процедури та стандарти прийняття рішень у розвідувальних органах, що дозволяє виявляти системні ризики або повторювані порушення. Комісар реалізує цей контроль через інструменти інспекцій, аудитів і розслідувань, які дають змогу перевіряти як юридичну підставу розвідувальних заходів, так і їх фактичне виконання на операційному рівні¹⁰⁸.

Судовий контроль у сфері розвідувальної діяльності реалізується переважно через спеціалізований орган – Трибунал з питань розвідувальних повноважень (Investigatory Powers Tribunal, IPT). Юрисдикція трибуналу охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із застосуванням розвідувальних повноважень, зокрема: перехоплення електронних комунікацій, використання агентурних методів, масове або цільове стеження, а також інші форми прихованого збору інформації. Трибунал має повноваження встановлювати, чи було втручання у права людини здійснено законно, та чи відповідало воно вимогам національного законодавства і стандартам Європейської конвенції з прав людини¹⁰⁹.

Громадський контроль за діяльністю розвідувальних спецслужб має комплексний характер, йому притаманні паритетна взаємодія між медіа та

¹⁰⁵Security and Intelligence Agencies. Financial Statement 2024-2025. URL: <https://www.intelligenceonline.com/europe-russia/2025/04/07/starmer-boosts-intelligence-spending.110409271-eve>

¹⁰⁶ Investigatory Powers Act 2016. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/25>

¹⁰⁷ Investigatory Powers Act 2016. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/25/contents>

¹⁰⁸ Investigatory Powers Act 2016. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2016/25>

¹⁰⁹Investigatory Powers Tribunal: Oversight of Surveillance and Secret Powers. URL: <https://legallens.org.uk/investigatory-powers-tribunal-oversight-of-surveillance-and-secret-powers/>

правозахисними організаціями, що забезпечують публічну підзвітність у сфері розвідувальної діяльності. Центральним інституційним елементом цієї системи виступає Офіс Комісара з питань розвідувальних повноважень (IPCO)¹¹⁰, який підтримує співпрацю з неурядовими організаціями, науковцями та іншими незалежними суб'єктами для забезпечення прозорості контролю за використанням розвідувальних повноважень¹¹¹. Значну роль у формуванні публічного контролю відіграють провідні британські медіа, які здійснюють розслідування діяльності спецслужб, а правозахисні організації діють як учасники оскарження розвідувальних практик держави.

У *Німеччині* головним органом *Бундестагу*, який здійснює контроль за діяльністю федеральних розвідувальних служб, є Комітет парламентського контролю (PKGr)¹¹². Комітет у рамках повноважень та функціональності, передбачених у Конституції Німеччини (стаття 45d), забезпечує: проведення щоквартальних спеціальних закритих засідань, на яких керівництво розвідувальних органів звітує перед членами Комітету, обговорюються питання, присвячені виявленим фактам шпигунства, саботажу, терористичним загрозам, іншим викликам; контроль законності діяльності розвідувальних органів; заслуховування керівництва розвідувальних служб; погодження призначення вищого керівництва таких органів; отримання доступу до секретних документів та баз даних; відвідування об'єктів, які перебувають на балансі спецслужб.

Комітет також виступає органом, до якого співробітники спецслужб можуть конфіденційно звертатися зі скаргами на внутрішні зловживання без дотримання звичайної службової субординації. Під час проведення заслуховування члени Комітету можуть викликати для надання пояснень будь-яких співробітників розвідувальних служб, а також членів уряду.

Комітет парламентського контролю продовжує функціонувати навіть після закінчення каденції парламенту – до формування нового складу наступним скликанням Бундестагу. Окрім того, Комітет з петицій Бундестагу¹¹³ приймає скарги на дії будь-якого федерального органу, включно із розвідувальними службами. За наслідками розгляду скарг він зобов'язаний ініціювати спеціальне розслідування через профільні органи контролю.

Уряд Німеччини здійснює безпосереднє управління, а також внутрішній аудит спецслужб. Кожна із федеральних спецслужб (Федеральна розвідувальна служба, Федеральне відомство захисту Конституції, Служба військової контррозвідки) організаційно підпорядкована конкретному урядовому відомству, яке призначає її керівництво та затверджує структуру. Основні урядові функції щодо розвідувальних органів (у межах урядового управління та внутрішнього аудиту) зводяться до стратегічного керівництва та внутрішнього аудиту.

Судова гілка влади контролює діяльність спецслужб через два ключові механізми: попереднє санкціонування будь-яких обмежень конституційних прав

¹¹⁰ Investigatory Powers Commissioner's Office. URL: <https://www.ipco.org.uk/>

¹¹¹ Working with others. URL: <https://www.ipco.org.uk/what-we-do/working-with-others/>

¹¹² Parlamentarisches Kontrollgremium (PKGr). URL: https://www.bundestag.de/ausschuesse/weitere_gremien/parlamentarisches-kontrollgremium

¹¹³ Petitionsausschuss. URL: https://www.bundestag.de/ausschuesse/a02_Petitionsausschuss

громадян та судову перевірку законності вже реалізованих оперативно-розшукових чи оперативно-технічних заходів. Суди санкціонують оперативно-розшукові/розвідувальні заходи (акустичний контроль приміщень, таємні обшуки та проникнення, застосування шпигунського програмного забезпечення); здійснюють судовий контроль втручання у приватність; ex post review законності.

На підставі рішення Конституційного суду Німеччини від 19 травня 2020 року¹¹⁴ у січні 2022 року було створено Незалежну наглядову раду¹¹⁵, яка складається із суддів Федерального Верховного суду і Федерального адміністративного суду, і є вищим судовим органом, що здійснює контроль за спецслужбами безпосередньо під час проведення спеціальних операцій, у тому числі гарантує законність стратегічного перехоплення телекомунікацій за кордоном, дотримання прав громадян під час масового перехоплення трафіку в мережі «Інтернет».

У Німеччині *відсутній* інститут «омбудсмена з питань розвідки». Цю функцію в німецькій архітектурі безпеки виконують: 1) Федеральний уповноважений із захисту даних та свободи інформації¹¹⁶, який має право інспектувати бази даних розвідки, перевіряти досьє на громадян та видавати приписи щодо обов'язкового видалення збереженої інформації у випадку, коли спецслужби незаконно збирають, зберігають чи обробляють персональні дані; 2) Постійний представник Парламентської контрольної колегії¹¹⁷, який є ланкою між Бундестагом та спецслужбами, проводить регулярні перевірки спецслужб від імені парламенту, маючи доступ до усіх таємних документів, а співробітники самих спецслужб, які виявили порушення закону, зловживання або корупцію всередині своїх відомств, можуть конфіденційно звернутися до нього, що є механізмом їхнього захисту від звільнення чи кримінального переслідування за розголошення службової таємниці; 3) Комісія G-10¹¹⁸, утворена парламентом, але незалежна у своїй діяльності, здійснює повноваження у сфері захисту прав громадян від безпідставного стеження за ними з боку спецслужб, контролює процеси збору, обробки та використання персональних даних, здобутих під час відповідних операцій, має право вимагати будь-яку інформацію від розвідувальних відомств, перевіряти файли та особисто відвідувати офіси спецслужб.

Громадянське суспільство, правозахисні громадські об'єднання та медіа виконують функцію неформального контролю за допомогою журналістських розслідувань, що неодноразово змушувало владу реформувати спецслужби. Наприклад, на початку 2026 року під тиском громадянського суспільства Федеральне відомство захисту Конституції Німеччини відмовилося від використання американського аналітичного програмного забезпечення

¹¹⁴ BVerfGE 154, 152. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv154152.html>

¹¹⁵ Der Unabhängige Kontrollrat. URL: https://www.ukrat.de/DE/Home/home_node.html

¹¹⁶ Bundesbeauftragter für Datenschutz und Informationsfreiheit. URL: https://www.bfdi.bund.de/DE/Home/home_node.html

¹¹⁷ Ständiger Bevollmächtigter des Parlamentarischen Kontrollgremiums. URL: <https://www.bundestag.de/services/glossar/glossar/S/staendiger-bevollmaechtigter-des-pkgr-868662>

¹¹⁸ G 10-Kommission. URL: https://www.bundestag.de/ausschuesse/weitere_gremien/g10-kommission

«Palantir» для здійснення аналізу та оцінки великих масивів даних на користь європейських аналогів через загрозу неконтрольованих маніпуляцій із персональними даними¹¹⁹. Німецькі медіа на кшталт «Süddeutsche Zeitung», «Der Spiegel» діють як незалежні експерти, а виявлені зловживання з боку розвідувальних органів виносять для обговорення у публічний формат. Німецьке федеральне законодавство захищає журналістів та дозволяє не розкривати свої джерела (інформаторів). Публікації за результатами розслідувань у провідних медіа викликають суспільний резонанс, який змушує депутатів Бундестагу створювати спеціальні парламентські слідчі комісії¹²⁰, які мають повноваження вимагати засекречені документи від усіх розвідувальних органів з метою організації перевірок.

У **Польщі** парламентський контроль за діяльністю розвідувальних служб здійснюється Сеймом (нижньою палатою парламенту) через спеціалізований постійний орган – Комітет у справах спеціальних служб¹²¹, до повноважень якого належать: надання висновків щодо проєктів законів, постанов, інших нормативно-правових актів, які стосуються діяльності спецслужб; розгляд річних звітів керівників спецслужб; затвердження проєктів бюджетування спецслужб; погодження призначення та звільнення керівників спецслужб та їх заступників; розгляд інформації спецслужб щодо особливо важливих подій у їх діяльності, включаючи ті, що стосуються виявлених порушень; ознайомлення з інформацією, документами та матеріалами, отриманими за результатами діяльності спецслужб; проведення оцінки співпраці та взаємодії спеціальних служб з іншими державними органами, службами та установами, правоохоронними органами в контексті організації захисту державної безпеки; проведення оцінки стану захисту секретної інформації та розгляд скарг щодо діяльності спеціальних служб; вивчення періодичної інформації та звітів, що містять інформацію, отриману під час здійснення ними розвідувальної діяльності та превентивних заходів, тощо.

Урядовий нагляд здійснює Колегія у справах спеціальних служб при Прем'єр-міністрі, яка є дорадчо-консультативним органом. Уряд здійснює: формування стратегічних засад і концептів державної розвідувальної діяльності; управління державними фінансами, які виділяються на утримання спецслужб; керівництво та координацію їх діяльності; управління та внутрішній аудит національних спецслужб. При цьому значна роль у здійсненні нагляду за спецслужбами відводиться саме Прем'єр-міністру. Керівники спецслужб подають йому свої щорічні робочі плани на затвердження, інформують про важливі події, що впливають на стан національної безпеки. Уряд має право ініціювати внутрішні розслідування щодо діяльності спецслужб, контролює використання так званих «операційних фондів» (фондів для фінансування секретних операцій, виплат агентурі тощо), перевіряючи законність і доцільність витрат через уповноважені органи.

¹¹⁹Verfassungsschutz setzt auf Palantir-Alternative. URL: <https://www.tagesschau.de/investigativ/ndr-wdr/verfassungsschutz-palantir-100.html>

¹²⁰ Untersuchungsausschuss. URL: https://www.bundestag.de/services/glossar/glossar/U/unters_aussch-245546

¹²¹Komisja do Spraw Służb Specjalnych. URL: <https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/agent.xsp?symbol=KOMISJAST&NrKadencji=10&KodKom=KSS>

Судовий контроль за діяльністю розвідувальних органів спрямований на забезпечення дотримання прав людини, конституційних свобод і законності під час здійснення таємних операцій, зокрема виконання положень закону про електронні комунікації¹²², який регулює особливості здійснення стеження, у тому числі за допомогою штучного інтелекту. Ключовим суб'єктом надання спеціальних дозволів на проведення оперативно-розшукових заходів є Окружний суд у Варшаві, який має повноваження щодо нагляду за діяльністю спецслужб. Судовий контроль здійснюється за такими напрямками: санкціонування оперативно-розшукової діяльності, відеоспостереження, таємне прослуховування каналів зв'язку, перехоплення повідомлень електронної пошти, зняття інформації із електронних мереж; надання дозволів на проведення спеціальних операцій; опрацювання звітних матеріалів за результатами здійснення оперативного контролю; розгляд скарг і судових позовів проти спецслужб з метою перевірки законності рішень та дій розвідувальних органів.

У Польщі *відсутній* інститут спеціалізованого омбудсмена, який би здійснював контроль за діяльністю розвідувальних органів та спецслужб, проте певним чином ці повноваження реалізує Уповноважений з прав людини. Громадяни, які вважають, що розвідувальні органи незаконно порушили їхні конституційні права, можуть звернутися зі скаргою до Уповноваженого з прав людини.

Громадянське суспільство та медіа аналогічно розглянутим в інших державах здійснюють опосередкований контроль за діяльністю спецслужб.

Держави Балтії

У **Латвії, Литві** комітети з національної безпеки та оборони відповідно до процедурних правил роботи парламенту і його комітетів: здійснюють контроль законності діяльності розвідувальних органів; розглядають звернення щодо їх діяльності; заслуховують звіти керівництва; розглядають бюджетні запити спецслужб; беруть участь у погодженні призначення керівництва таких органів.

Особливості: у Латвії доступ до засідань Комітету і матеріалів мають лише депутати з допуском до державної таємниці.

В **Естонії** поряд із Комітетом з питань національної безпеки функціонує спеціальний парламентський Комітет з контролю органів безпеки, зокрема й розвідки (повноваження див. нижче).

Виконавчий нагляд за розвідувальними органами здійснюється урядами та «оборонними міністерствами (Бюро захисту в Латвії)» цих держав відповідно до потреб і пріоритетів щодо розвідувальної інформації для забезпечення національної безпеки. Основні урядові функції: визначення пріоритетів розвитку розвідки; кадрове управління; ресурсне (бюджетне) забезпечення; внутрішній аудит.

Омбудсмен з питань розвідки (Intelligence Ombudspersons) у Литві (як і у Фінляндії): розслідує скарги на розвідувальні органи, контролює використання даних та пропонує законодавчі вдосконалення для запобігання порушенням прав. Зокрема, він вправі: проводити перевірки; розглядати скарги; вимагати

¹²²Ustawa z dnia 12 lipca 2024 r. - Prawo komunikacji elektronicznej. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20240001221>

документи; оцінювати законність дій розвідувальних органів; подавати щорічні оцінки Сейму (подає щорічну доповідь Сейму до 01 березня).

У всіх балтійських державах *суди* здійснюють:

– санкціонування окремих оперативно-розшукових/розвідувальних заходів;

– контроль втручання у приватність;

– ex post review законності.

Державні аудиторські служби здійснюють контроль за фінансовими операціями розвідувальних органів. Проте, такий контроль інтегрований у загальнодержавну систему публічного аудиту, і ці служби не мають доступу до державної таємниці.

У всіх трьох державах вплив *громадянського суспільства* має опосередкований характер через механізми прозорості, доступу до інформації, звернення/скарги та публічну підзвітність. Зокрема, на основі офіційних відкритих звітів спецслужб медіа проводять аналіз; наукові установи/освітні заклади можуть здійснювати експертну оцінку; аналітичні центри формують відповідні рекомендації. У Литві, наприклад, основний законодавчий акт Law on Intelligence Ombudspersons прямо передбачає право громадськості звертатися зі скаргами на діяльність розвідувальних органів (стаття 15).

Узагальнені дані щодо суб'єктів здійснення судового контролю за діяльністю спецслужб у проаналізованих державах деталізовано в Табл. 2

Таблиця 2

Держава	Парламентський контроль (парламентські комітети)	Урядовий контроль	Судовий контроль	Експертний орган (незалежний орган зовнішнього контролю)
Фінляндія	+	+	+	+
Норвегія	+	+	+	+
Швеція	+	+	+	+
Данія	+	+	+	+
Бельгія	–	+	– (квасісудовий контроль)	+
Нідерланди	+	+	+ (+ квасісудовий контроль)	+
Франція	+	+	– (Державна рада)	+
Велика Британія	+	+	– (Трибунал)	+
Німеччина	+	+	+	+

Польща	+	+	+	—
Литва	+	+	+	—
Латвія	+	+	+	—
Естонія	+	+	+	—

3. У разі створення спеціалізованих парламентських комітетів з питань розвідки: яким є їх статус та інструменти контролю (звіти, слухання, бюджетний контроль), особливості допуску до інформації з обмеженим доступом?

У більшості проаналізованих держав парламентський контроль за діяльністю розвідувальних органів здійснюється через спеціалізовані комітети, створені саме для нагляду у сфері розвідки (виключення: Бельгія, Латвія, Литва, Швеція). Формування таких інституцій зумовлено необхідністю забезпечення демократичної підзвітності розвідувальних органів, парламентського контролю за використанням спеціальних повноважень та бюджетних ресурсів, а також дотримання балансу між потребами національної безпеки і гарантіями захисту прав людини. Попри відмінності у їх правовому статусі та процедурній організації у різних державах, європейський досвід дозволяє виокремити низку спільних підходів до організації парламентського нагляду за діяльністю розвідувальних служб.

У контексті досліджуваного питання варто відмітити, що питання допуску парламентарів до інформації з обмеженим доступом проаналізовано в Аналітичній записці з питань порівняльного законодавства щодо порядку організації та проходження спеціальної перевірки для отримання допуску й доступу до державної таємниці, доступу до розвідувальної інформації особами, які залучаються чи беруть участь у здійсненні парламентського контролю за діяльністю органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних органів спеціального призначення і розвідувальних органів¹²³.

У **Фінляндії** спеціальний Комітет з нагляду за розвідкою був створений у 2019 році. У своїй діяльності він керується Регламентом парламенту¹²⁴, такими законодавчими актами: про нагляд за діяльністю розвідки¹²⁵, про військову розвідку¹²⁶, про перевірку безпеки¹²⁷, про телекомунікаційну розвідку у

¹²³ Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо порядку організації та проходження спеціальної перевірки для отримання допуску й доступу до державної таємниці, доступу до розвідувальної інформації особами, які залучаються чи беруть участь у здійсненні парламентського контролю за діяльністю органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронних органів спеціального призначення і розвідувальних органів. Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: <https://research.rada.gov.ua/news/novyny/77441.html>

¹²⁴ Eduskunnan työjärjestys. 40/2000. FinLex. URL: <https://www.finlex.fi/en/legislation/2000/40?language=fin>

¹²⁵ Laki tiedusteluinninngen valwonnasta. 121/2019. FinLex. URL: <https://www.finlex.fi/en/legislation/collection/2019/121>

¹²⁶ Act on Military Intelligence. 590/2019. FinLex. URL: <https://www.finlex.fi/api/media/statute-foreign-language-translation/687674/mainPdf/main.pdf?timestamp=2019-04-25T21%3A00%3A00.000Z>

¹²⁷ Turvallisuusselvityslaki. 726/2014. FinLex. URL: <https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2014/726>

цивільній розвідці¹²⁸. Комітет з питань розвідки контролює законність діяльності цивільної та військової розвідки, проводить заслуховування керівництва, розглядає бюджетні запити, визначає стратегічні пріоритети діяльності відповідних органів. Керівники спецслужб зобов'язані щороку надавати Комітету комплексні звіти про результати своєї діяльності. Окремо спецслужби звітують про актуальне безпекове середовище Фінляндії, приділяючи особливу увагу гібридному впливу, кібершпигунству та захисту критичної інфраструктури. Повні тексти звітів є державною таємницею, але їх урізані аналітичні версії публікуються для громадськості. Керівництво спецслужб зобов'язано інформувати Комітет заздалегідь про використання сучасних інтерактивних методів розвідки або про виникнення кризових ситуацій, які безпосередньо впливають на стан національної безпеки. Керівники спецслужб звітують перед Комітетом з нагляду за розвідкою про витрати оперативних фондів за кодами операцій або напрямками діяльності, але не розкривають депутатам персональні та автобіографічні дані агентів, які отримали фінансову винагороду.

Омбудсмен з питань розвідки регулярно звітує перед парламентським комітетом, а у випадку, якщо він виявляє, що спецслужба перевищила свої повноваження (наприклад, незаконно перехопила мережевий трафік), негайно подає детальний звіт депутатам – членам Комітету для реагування. Бюджетний контроль за діяльністю спецслужб у Фінляндії здійснюється Комітетом з нагляду за розвідкою у координації з Комітетом з питань фінансів. У відкритій частині державного бюджету фінансування відображається загальними сумами у видатках відповідних міністерств (внутрішніх справ та оборони). Усі деталізовані фінансові плани (витрати на закупівлю засобів кіберстеження, утримання секретних об'єктів або фінансування закордонних операцій) оформлюються у засекречених додатках. Комітет з нагляду за розвідкою проводить оцінку відповідності фінансових запитів тим завданням і загрозам, які стоять перед державою. Найбільш суворо контролюються кошти, призначені для проведення таємних операцій та які спрямовуються на виплати конфіденційним джерелам (інформаторам). Після опрацювання Комітетом з нагляду за розвідкою готуються висновки та рекомендації щодо обсягів поточного фінансування, які передаються Комітету з питань фінансів для остаточного формування державного бюджету. Парламент Фінляндії під час затвердження бюджету встановлює чіткі фінансові ліміти на використання таких коштів, при цьому спецслужби не мають права самостійно збільшувати фінансування оперативних фондів без погодження з відповідними міністерствами та профільними комітетами. Комітет з нагляду за розвідкою може залучати з метою проведення ретельного бюджетного контролю Державну аудиторську службу¹²⁹, у структурі якої функціонує закрита група сертифікованих аудиторів із найвищим рівнем допуску до державної таємниці, що мають право відвідувати офіси спецслужб, перевіряти первинну бухгалтерську документацію, банківські рахунки та

¹²⁸Laki tietoliikennetiedustelusta <https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2019/582>

¹²⁹ Valtiontalouden tarkastusvirasto (VTV). URL: <https://vtv.fi>

внутрішні фінансові накази спецслужб. Результати фінансових ревізій оформлюються у форматі таємних звітів, які надсилаються Комітету з нагляду за розвідкою. У випадку, якщо аудитори виявляють порушення фінансової дисципліни чи неефективне використання бюджетних коштів, депутати використовують ці матеріали як інструмент жорсткого політичного тиску під час проведення парламентських слухань за участю керівників спецслужб.

Всі депутати Комітету з нагляду за розвідкою в обов'язковому порядку проходять безпекову перевірку найвищого рівня для отримання допуску до інформації з обмеженим доступом. Право на відвідування засідань комітету надається лише після отримання сертифіката безпеки, який є підставою для ознайомлення з інформацією з обмеженим доступом. Процедура проходження спеціальної перевірки парламентарями у Фінляндії чітко регламентована законом про безпекові перевірки¹³⁰. На відміну від стандартних перевірок, стосовно членів Комітету обов'язково здійснюється безпековий аудит близьких родичів та членів родини (чоловік/дружина, цивільні партнери, батьки, діти). Поліція безпеки перевіряє їхнє минуле, громадянство, бізнес-зв'язки та можливі контакти з представниками іноземних держав. Аналізуються всі закордонні поїздки депутата за 5 років, його неформальні контакти з іноземними дипломатами, участь у міжнародних організаціях чи бізнес-проектах за кордоном. Якщо поліція безпеки знаходить у біографії депутата критичні факти, які створюють ризики для національної безпеки, спецслужба готує офіційний негативний висновок, який передається керівництву парламенту та голові відповідної фракції. Сертифікат допуску до державної таємниці для депутатів – членів парламентського Комітету з питань розвідки видається на строк каденції парламенту, тобто на 4 роки або до моменту розпуску парламенту.

У *Данії* парламентський контроль за діяльністю спецслужб покладається на Комітет з питань розвідувальних служб, який здійснює свої повноваження у сфері нагляду за Службою безпеки і розвідки, що підпорядкована Міністерству юстиції, Службою військової розвідки, яка підзвітна та підконтрольна Міністерству оборони. Правовий статус Комітету з питань розвідувальних служб закріплено в *спеціальному Законі* про Комітет з питань розвідувальних служб¹³¹. Іншими актами, які регламентують здійснення парламентського контролю за діяльністю спецслужб, є закони: про Раду з нагляду за розвідкою¹³², про Службу безпеки та розвідки¹³³, про Розвідувальну службу оборони¹³⁴. Засідання Комітету проходять у режимі повної секретності, а протоколи засідань не публікуються і не розголошуються. Міністри юстиції та оборони зобов'язані постійно інформувати Комітет про виконання директив і настанов, які регулюють особливості розвідувальної діяльності, шляхи подолання стратегічних загроз та

¹³⁰ Turvallisuusselvityslaki. 24.09.2014. № 726/2014. URL: <https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2014/726>

¹³¹ Lov om etablering af et udvalg om efterretningstjenesterne. 06.07.1988. № 378. URL: <https://www.elov.dk/lov-om-etablering-af-et-udvalg-om-forsvarets-og-politiets-efterretningstjenester>

¹³² Lov om Tilsynet med Efterretningstjenesterne. Lov nr. 604 af 12. juni 2014. URL: <https://retsinformation.dk/eli/lt/2017/231>

¹³³ Lov om Politiets Efterretningstjeneste (PET). Lov nr. 444 af 9. juni 2004. Danske Love. URL: <https://danskelove.dk/pet-loven>

¹³⁴ Lov om Forsvarets Efterretningstjeneste. Lov nr. 602 af 12. juni 2013. URL: <https://www.jurabibliotek.ai/fe-loven/paragraf/13>

бюджетні питання. Комітет не публікує детальних звітів, проте за результатами календарного року надає досить короткий загальний звіт Фолькетингу про результати здійснення парламентського контролю у сфері розвідки, без жодної конкретики щодо спеціальних операцій. Бюджетний контроль передбачає детальне ознайомлення Комітету з фінансовими планами спецслужб, зокрема включає процедуру погодження та затвердження таємних бюджетів, ознайомлення з додатками. Депутати, які входять до складу Комітету, автоматично отримують допуск без будь-якої перевірки безпеки з боку спецслужб. Тобто набуття статусу депутата є достатньою умовою для надання допуску до інформації з обмеженим доступом, що, своєю чергою, захищає парламент від будь-яких спроб уряду впливати на контролюючий парламентський комітет. Депутати пов'язані довічною кримінальною відповідальністю за розголошення будь-якої секретної інформації, яка стала їм відома під час засідань. Також встановлено, що уряд та спецслужби не зобов'язані надавати депутатам інформацію про незавершені спеціальні операції, тактичні методи збору даних і поіменний перелік таємних агентів, резидентів, довірених осіб та інформаторів.

У *Нідерландах* парламентський контроль за діяльністю розвідувальних служб (Служби загальної розвідки і безпеки (AIVD) та Військової служби розвідки і безпеки (MIVD)) здійснюється Комітетом з питань розвідувальних і безпекових служб Нідерландів, який працює у режимі абсолютної секретності, а засідання проходять конфіденційно майже щомісячно. Повноваження цього Комітету аналогічні повноваженням розглянутих вище спеціалізованих парламентських органів. Бюджетний контроль передбачає, що таємні статті бюджетів та фінансові плани спецслужб обговорюються саме на засіданнях Комітету, який згодом затверджує видатки на утримання розвідувальних органів. Фінансову звітність спецслужб додатково перевіряє спеціальний закритий підрозділ Рахункової палати Нідерландів. Депутати, які входять до складу Комітету, проходять не спеціальну перевірку, а так звану процедуру безпекового дослідження, яка чітко регламентована Законом про розслідування у сфері безпеки¹³⁵.

У *Франції* спеціалізованим парламентським органом контролю у сфері розвідувальної діяльності є Парламентська делегація з питань розвідки, створена відповідно до Постанови № 58-1100 від 17 листопада 1958 року про функціонування парламентських зборів¹³⁶. Делегація є спільним органом Національних зборів і Сенату та здійснює парламентський контроль за діяльністю уряду у сфері розвідки, проводить моніторинг діяльності розвідувальних органів, оцінку реалізації заходів державної політики у сфері розвідки та аналіз бюджетного забезпечення розвідувальних служб. Для забезпечення виконання цих завдань Парламентська делегація отримує широкий обсяг інформації, необхідної для здійснення контрольних та аналітичних

¹³⁵ Wet veiligheidsonderzoeken (Wvo) aangenomen in Eerste Kamer. URL: <https://www.aivd.nl/actueel/nieuws/2025/10/20/wet-veiligheidsonderzoeken-wvo-aangenomen-in-eerste-kamer>

¹³⁶ Ordonnance n° 58-1100 du 17 novembre 1958 relative au fonctionnement des assemblées parlementaires. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000705067/2026-05-17>

функцій. Серед іншого, їй надаються: Національна стратегія розвідки, інформаційні матеріали з Національного плану орієнтації розвідки, щорічні узагальнені звіти про бюджетні кошти, спрямовані на розвідку, а також щорічні звіти про діяльність спеціалізованих розвідувальних служб. У межах своїх повноважень Парламентська делегація має право заслуховувати Прем'єр-міністра, членів уряду, Генерального секретаря з питань оборони та національної безпеки, Національного координатора з питань розвідки та боротьби з тероризмом та інших посадових осіб, діяльність яких пов'язана з функціонуванням системи розвідки¹³⁷. Засідання делегації з питань розвідки проходять у режимі абсолютної таємниці. Парламентська делегація має право перевіряти використання так званих «спеціальних коштів» – засекречених готівкових і безготівкових бюджетів, призначених для фінансування проведення таємних операцій, виплат інформаторам та закупівлі спеціального обладнання й техніки. Процедура надання допуску до державної таємниці членам Парламентської делегації базується на принципі автоматичного допуску.

У *Великій Британії* парламентський контроль за діяльністю розвідувальних органів здійснюється Комітетом з питань розвідки та безпеки. Процес звітування перед ним має «урядово-парламентський» характер і детально регулюється Законом про правосуддя та безпеку¹³⁸. Усі засідання Комітету, на яких відбувається заслуховування звітів спецслужб, є закритими і проходять у захищених приміщеннях. Британська модель поєднує планову фінансово-операційну звітність, регулярні закриті слухання та механізми спеціальних тематичних розслідувань. Комітет наділений повноваженнями запитувати у розвідувальних служб інформацію, необхідну для здійснення парламентського контролю. Керівники спецслужб зобов'язані забезпечити надання такої інформації або повідомити про неможливість її розкриття у разі, якщо державний секретар ухвалив рішення про нерозголошення. Закон прямо передбачає, що таке рішення допускається лише в інтересах національної безпеки або у випадках, коли інформація має чутливий характер¹³⁹.

Спецслужби звітують перед Комітетом про використання коштів у межах єдиного розвідувального рахунку¹⁴⁰. Керівники спецслужб надають детальні пояснення щодо фінансування великих технологічних проєктів, закупівлі засобів кіберстеження та утримання закордонних резидентур. До повноважень Комітету також належить заслуховування керівників і співробітників розвідувальних служб. Згідно з додатком 1 до Закону про правосуддя та безпеку Комітет має право отримувати свідчення під присягою, що демонструє наявність інституційних механізмів для проведення слухань і отримання пояснень від представників розвідувальних органів. У випадку настання резонансної події (наприклад, теракту, масштабного витоку інформації або звинувачення в іноземному втручанні у вибори), Комітет розпочинає спеціальне розслідування.

¹³⁷Ordonnance n° 58-1100 du 17 novembre 1958 relative au fonctionnement des assemblées parlementaires. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000705067/2026-05-17>

¹³⁸ Justice and Security Act 2013. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/18/contents>

¹³⁹ Justice and Security Act 2013. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/18/body>

¹⁴⁰Security and Intelligence Agencies. Financial Statement 2024-2025. URL: <https://www.intelligenceonline.com/europe-russia/2025/04/07/starmer-boosts-intelligence-spending,110409271-eve>

Комітет зобов'язаний щорічно подавати парламенту звіт про виконання своїх функцій, а також має право готувати спеціальні доповіді щодо будь-яких аспектів своєї діяльності, якщо вважає це необхідним. Перед поданням звіту до парламенту Комітет зобов'язаний направити його Прем'єр-міністру, який після консультацій із Комітетом може вимагати виключення зі звіту інформації, розголошення якої могло би зашкодити подальшому виконанню функцій розвідувальних служб або інших органів, що здійснюють діяльність у сфері безпеки та розвідки¹⁴¹.

У питаннях бюджетного контролю Комітет активно співпрацює з Національним аудиторським офісом під час перевірки видатків і витрат спецслужб.

Члени Комітету мають найвищий рівень допуску до державної таємниці. Вони проходять спеціальну перевірку у Службі безпекової перевірки, що включає й оцінку родинних зв'язків та інших контактів, аналіз світогляду та поведінки члена парламенту, зокрема в соціальних мережах. Загалом під час проведення спеціальної перевірки з'ясовуються такі питання: наявність/відсутність судимостей; перебування на психіатричному або наркологічному обліку; аналіз особистих якостей та характеристик, оточення, близьких родичів, професійної діяльності, фінансового становища, попередньої трудової діяльності, репутаційні ризики тощо. Особлива увага приділяється небезпечним контактам з іноземцями, наявність родичів-іноземців, а також родичів, які виїхали на постійне місце проживання до іншої держави; проводиться аналіз відомостей про інциденти, які мали місце за участю депутата на території держави та/або за кордоном. Остаточне рішення щодо допуску до інформації з обмеженим доступом ухвалюється Прем'єр-міністром на підставі рекомендації офіцера з питань перевірки безпеки Служби безпекової перевірки¹⁴².

У *Німеччині* спеціалізованим органом *Бундестагу*, який здійснює парламентський контроль за діяльністю федеральних розвідувальних служб, є Комітет парламентського контролю. Його статус закріплено у Конституції Німеччини (стаття 45d) та деталізовано у спеціальному Федеральному законі про парламентський контроль за федеральною розвідкою¹⁴³. Складається з депутатів Бундестагу, які обираються на початку кожної каденції парламенту більшістю голосів усього складу Бундестагу (а не просто делегуються фракціями). Комітет парламентського контролю Бундестагу регулярно готує публічні звіти про свою діяльність для Бундестагу (зазвичай раз на два роки), але без розголошення секретних деталей. Засідання проходять у засекреченому режимі у спеціально захищеному від прослуховування приміщенні. Один раз на рік проводяться публічні заслуховування керівників німецьких спецслужб, під час яких керівники розвідувальних органів відповідають на запитання депутатів та

¹⁴¹ Justice and Security Act 2013. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/18/body>

¹⁴² Vetting of the Members of Parliament. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/VettingMembersParliaments.pdf?utm>

¹⁴³ Gesetz über die parlamentarische Kontrolle nachrichtendienstlicher Tätigkeit des Bundes (Kontrollgremiumgesetz - PKGrG). 29.07.2009. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/pkgrg/BJNR234610009.html>

звітують перед громадськістю. Комітет має право викликати та заслуховувати будь-якого співробітника розвідки чи уряду.

Згідно з розділом 10а пункту 2 Федерального бюджетного кодексу¹⁴⁴ Бундестаг може делегувати затвердження конфіденційних фінансових витрат Довіреній колегії, яка є незалежною від Комітету парламентського контролю Бундестагу. Будь-яка деталізація (витрати на персонал, закупівлю обладнання, фінансування закордонних резидентур) виділяється в окремі секретні економічні плани (Wirtschaftspläne), до яких мають доступ лише депутати – члени Довіреної колегії. Контроль є постійним і триває протягом усього фінансового року, а не лише під час ухвалення бюджету. Якщо розвідувальний орган планує здійснити незаплановані великі витрати або змінити фінансування секретного проєкту, він повинен отримати окремий дозвіл від Довіреної колегії Бундестагу. Довірена колегія тісно співпрацює з Федеральною рахунковою палатою, яка проводить регулярний таємний аудит фінансової діяльності спецслужб, результати якого (зокрема, звіти про виявлені фінансові порушення чи неефективність) надсилаються безпосередньо до Довіреної колегії для подальшого реагування. Отримання допуску парламентарів до секретної інформації передбачає спеціальну перевірку, яка триває до 6 місяців і проводиться у Федеральному відомстві охорони Конституції щодо певного депутата Бундестагу. Правовою основою для проведення спеціальної перевірки депутатів Бундестагу є такі федеральні закони: про правовий статус членів Бундестагу¹⁴⁵, про вимоги і порядок надання федеральних допусків та захисту секретної інформації¹⁴⁶, про охорону даних¹⁴⁷, про парламентський контроль за діяльністю федеральної розвідки¹⁴⁸, а також Правила безпеки Бундестагу, які є додатком до Регламенту німецького парламенту¹⁴⁹. Підставою для проведення спеціальної перевірки є заповнена парламентарем декларація безпеки. При виявленні ризиків безпеки щодо депутата остаточне рішення ухвалює Голова Бундестагу за погодженням з Уповноваженим з питань секретності німецького парламенту. Німецьке законодавство передбачає можливість судового оскарження відмови в отриманні допуску до державної таємниці.

У *Польщі* парламентський контроль у сфері розвідки та спеціальних служб здійснюється Комітетом у справах спеціальних служб, правовий статус якого закріплено не лише в Регламенті Сейму, але й на рівні законодавчих актів: про Агентство внутрішньої безпеки та Агентство розвідки¹⁵⁰ і про Службу військової

¹⁴⁴ Bundeshaushaltsordnung (BHO). 19.08.1969. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bho/BJNR012840969.html>

¹⁴⁵ Gesetz über die Rechtsverhältnisse der Mitglieder des Deutschen Bundestages. 18.02.1977. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/abgg/>

¹⁴⁶ Gesetz über die Voraussetzungen und das Verfahren von Sicherheitsüberprüfungen des Bundes und den Schutz von Verschlusssachen. (SÜG). 20.04.1994. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/s_g/BJNR086700994.html

¹⁴⁷ Bundesdatenschutzgesetz. 27.01. 1977. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bdsg_2018/index.html

¹⁴⁸ Gesetz über die parlamentarische Kontrolle nachrichtendienstlicher Tätigkeit des Bundes. (PKGrG). 29.07.2009. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/pkgrg/BJNR234610009.html>

¹⁴⁹ Geheimschutzordnung des Deutschen Bundestages. 17.10.2025. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/btgo2025anl_1/BJNR0FA0C0025.html

¹⁵⁰ Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20250000902/O/D20250902.pdf>

контррозвідки та Службу військової розвідки¹⁵¹. Звітування спецслужб перед Сеймом передбачає подання до парламенту щорічних планових звітів, тематичних доповідей та оперативного інформування у випадку настання кризових ситуацій. Кожна спецслужба зобов'язана звітувати за підсумками календарного року, де описуються напрями оперативної обстановки, тенденції щодо іноземного шпигунства, заходи у сфері протидії тероризму, захисту економічних інтересів держави, основні загрози національній безпеці. Бюджетний контроль передбачає щорічне звітування про фінансові витрати спецслужбами перед парламентом. Процедура розгляду та затвердження бюджету розвідувальних органів (як на етапі планування, так і на етапі звітування) має специфічний двоступеневий характер. Спочатку бюджет розглядає Комітет у справах спеціальних служб, депутати якого мають повноваження знайомитися із таємними витратами (оперативні закупівлі, фінансування закордонних резидентур), який ухвалює офіційний таємний висновок. Після цього бюджет розвідувальних служб передається на затвердження Комітету з питань державних бюджетів (Бюджетний комітет). Оскільки більшість його членів не мають високого рівня допуску до державної таємниці, вони бачать лише загальні показники фінансування конкретної спецслужби. У відкритих бюджетних документах Сейму будь-яка деталізація відсутня, а витрати на секретні операції або виплати інформаторам завуальовані під загальними статтями (наприклад, «адміністративні витрати») або під кодованими номерами операцій. Також бюджетний контроль здійснюється Верховною контрольною палатою¹⁵².

Доступ депутатів до інформації, що становить державну таємницю, регулюється Законом про захист інформації з обмеженим доступом¹⁵³. Депутат Сейму без спеціальної перевірки має право доступу лише до найнижчого грифу секретності («Zastrzeżone» / «Таємно для службового користування») і лише для виконання поточних службових обов'язків. Депутати Комітету у справах спеціальних служб не мають автоматичного допуску до державної таємниці найвищого рівня та повинні проходити спеціальну (безпекову) перевірку, яку здійснює Агентство внутрішньої безпеки. Спеціальна перевірка має бути завершена протягом трьох місяців, проте у випадку необхідності більш детального вивчення автобіографічних або персональних даних, її строк може бути продовжено. Під час проведення спеціальної перевірки парламентарі подають відповідну заяву та автобіографічну довіку. При цьому дослідженню підлягають: аналіз кримінальної історії; перевірка фінансового становища, наявності/відсутності боргових зобов'язань; виявлення потенційних або реальних контактів з іноземними структурами; оцінка психічної та поведінкової надійності тощо. Депутату Комітету у справах спеціальних служб видається сертифікат безпеки, який діє від 5 до 10 років, залежно від рівня допуску до інформації з обмеженим доступом.

¹⁵¹Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20061040709>

¹⁵² Najwyższa Izba Kontroli (NIK). URL: <https://www.nik.gov.pl>

¹⁵³Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r.o ochronie informacji niejawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20101821228/U/D20101228Lj.pdf>

Серед балтійських держав лише в **Естонії** Security Authorities Surveillance Select Committee є спеціальний парламентський комітет для здійснення нагляду за сектором безпеки, зокрема й розвідкою. На відміну від звичайних постійних комітетів, цей спеціальний комітет формується на основі суворого паритету. До його складу входить по одному депутату від кожної політичної фракції, представленої в парламенті Естонії, що, своєю чергою, унеможливорює домінування коаліції та гарантує опозиції повний доступ до парламентського контролю за спецслужбами. Статус і повноваження цього Комітету врегульовані § 36 Security Authorities Act (Julgeolekuasutuste seadus). Зокрема, Комітет має право викликати будь-яких осіб та вимагати документи для ознайомлення. Він розглядає проєкт бюджету для сектору безпеки одночасно з розглядом державного бюджету. Якщо виявлено правопорушення, Комітет зобов'язаний передати відповідні матеріали слідчому органу або Канцлеру юстиції. Комітет звітує про свою діяльність перед Рійгікогу раз на рік. Члени та посадові особи Комітету зобов'язані зберігати конфіденційність державної таємниці, а також секретної інформації, що стала їм відома під час виконання роботи. Прем'єр-міністр зобов'язаний інформувати Комітет щодо діяльності спецслужб не рідше одного разу на шість місяців. Члени та посадові особи Комітету зобов'язані зберігати конфіденційність державної таємниці, а також секретної інформації, що стала їм відома під час виконання роботи. Усі засідання комітету є закритими за замовчуванням. Члени цього Комітету зобов'язані пройти безпекову перевірку, яку здійснює Департамент охоронної поліції. Для проходження спеціальної перевірки депутат подає анкету, у якій зазначає свої фінансові активи, банківські рахунки, борги, комерційні інтереси, дані про близьких родичів та членів родини, описує регулярні контакти з іноземними громадянами, надає інформацію про всі закордонні поїздки за останні роки; надає інформацію про стан фізичного здоров'я, наявні залежності (алкоголь, наркотики, азартні ігри), про притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності в минулому. Стандартна перевірка триває до 3 місяців. Тільки після отримання сертифіката допуску найвищого рівня до державної таємниці Естонії, НАТО та ЄС депутат може брати участь у роботі Комітету.

Узагальнені дані щодо спеціалізованих парламентських комітетів з питань розвідки у досліджуваних державах наведено у Табл. 3.

Таблиця 3

№ з/п	Держава	Наявність спеціалізованих парламентських комітетів	Інструменти контролю				Допуск депутатів до інформації з обмеженим доступом
			звіти	виклик / заслуховування осіб	витребування документів	бюджетний контроль	
1.	Бельгія	—	—	—	—	—	—
2.	Велика Британія	+	+	+	+	+	+
3.	Данія	+	+	+	+	+	+
4.	Естонія	+	+	+	+	+	+
5.	Латвія	—	—	—	—	—	—

6.	Литва	–	–	–	–	–	–
7.	Нідерланди	+	+	+	+	+	+
8.	Німеччина	+	+	+	+	+	+
9.	Норвегія	+	+	+	+	–	+
10.	Польща	+	+	+	+	+	+
11.	Фінляндія	+	+	+	+	+	+
12.	Франція	+	+	+	+	+	+
13.	Швеція	–	–	–	–	–	–

Підсумовуючи, слід зазначити, що *спільними рисами* діяльності спеціалізованих парламентських комітетів є те, що вони мають повноваження отримувати від розвідувальних органів необхідну для контролю інформацію, заслуховувати керівників спецслужб, членів уряду та інших посадових осіб, відповідальних за реалізацію державної політики у сфері національної безпеки й розвідки. Поширеною практикою є періодичне подання спеціалізованим комітетам звітів про результати діяльності, актуальні загрози, виконання стратегічних завдань та окремі питання функціонування розвідувального сектору. Спеціалізовані парламентські органи залучаються до розгляду фінансових планів і бюджетних запитів розвідувальних служб, аналізують доцільність видатків та взаємодіють із фінансовими комітетами або державними аудиторськими інституціями під час контролю за використанням бюджетних коштів. Для здійснення контрольних повноважень членам відповідних комітетів надається доступ до секретної інформації в межах визначених законом процедур, із дотриманням установлених вимог щодо її захисту та нерозголошення. Склад комітету зазвичай формується політичними фракціями або за окремою процедурою, погодженою між парламентом і урядом.

Ключові *відмінності* в межах парламентського контролю спеціалізованими парламентськими комітетами полягають у такому.

У деяких державах (наприклад, у Німеччині) статус такого комітету прямо закріплений у конституції та спеціальному законодавстві, що посилює його незалежність і гарантії діяльності. Членів комітету в цій державі обирає парламент, а не фракції. У Фінляндії і Данії такі комітети функціонують на основі парламентського регламенту та профільних законів, а у Великій Британії комітет має змішаний «урядово-парламентський» характер, що частково обмежує його автономність.

У Данії та Великій Британії можливості спецкомітетів більш обмежені, ніж в інших державах (де такі комітети можуть проводити не лише слухання, а й перевірки безпосередньо у спецслужбах, ознайомлюватися з матеріалами конкретних справ і вимагати пояснення): окремі категорії інформації можуть бути недоступними, особливо щодо поточних операцій.

Комітети беруть участь у розгляді бюджетних запитів і секретних додатків, водночас у Норвегії фінансовий аудит здійснюється Національним аудиторським бюро. При цьому в цій державі Комітет має один із найвищих

рівнів допуску, включно з інформацією про агентів та матеріалами активних операцій.

У Данії та Великій Британії результати контролю подаються значно стриманіше, із переважанням закритого формату та мінімуму відкритої інформації.

4. Чи наділені розвідувальні органи досліджуваних держав правоохоронною функцією, та яка система стримувань і противаг застосовується для запобігання зловживанню повноважень у таких випадках?

Питання наділення розвідувальних органів (спецслужб) правоохоронною функцією є одним із ключових у визначенні меж їх компетенції та місця в системі забезпечення національної безпеки держави. У закордонній практиці підходи до поєднання розвідувальної та правоохоронної діяльності мають відмінності: в одних державах розвідувальні органи здійснюють окремі правоохоронні повноваження, зокрема у сфері контррозвідки, протидії тероризму чи захисту конституційного ладу, тоді як в інших – така діяльність чітко відмежована та покладається виключно на поліцію або спеціалізовані правоохоронні структури. У зв'язку з цим, особливого значення набуває система стримувань і противаг, покликана запобігати зловживанню владними повноваженнями, зокрема через парламентський, судовий та урядовий контроль, механізми фінансового нагляду, інститути омбудсмена та спеціальні процедури доступу до секретної інформації.

У *Фінляндії* розвідувальні органи не наділені правоохоронною функцією, оскільки в рамках реформи сектору безпеки у 2019 році діє жорсткий законодавчий розподіл між розвідкою та правоохоронною діяльністю. Служба безпеки (SUPO) виконує виключно функції цивільної розвідки задля запобігання загрозам національній безпеці (шпигунству, тероризму). Своєю чергою, Військова розвідка (PVTI) не має жодних правоохоронних повноважень, а сфера її діяльності обмежена виключно збором військової інформації за кордоном за допомогою радіоелектронної розвідки.

У *Норвегії* правоохоронною функцією (правом на арешт, обшук та ведення кримінального слідства) наділена лише одна спецслужба – Служба безпеки поліції (PST), яка є одночасно і внутрішньою контррозвідкою, і спеціальним підрозділом норвезької поліції. Військова розвідка Норвегії (NIS) виконує виключно розвідувальні функції. Щоб запобігти зловживанням, особливо з боку національної спецслужби – Служби безпеки поліції, використовуються: парламентський контроль; судовий контроль, який передбачає, що жодні правоохоронні чи розвідувальні заходи, які обмежують конституційні права громадян, не можуть бути реалізовані спецслужбами самотійно; відомчий контроль, який включає важелі впливу та контролюючі повноваження Міністерства юстиції та громадської безпеки щодо Служби безпеки поліції, яка структурно входить до його складу; прокурорський нагляд, який передбачає обов'язкове погодження слідчої діяльності та процесуальне керівництво з прокуратурою Норвегії. Попри максимальний режим секретності у діяльності

спецслужб, норвезька модель вимагає високого рівня підзвітності. Із 2023 року в цій державі запроваджено систему збору даних транскордонного електронного зв'язку, яка надає змогу NIS перехоплювати електронний трафік (метадані, телефонні дзвінки), що проходить через оптоволоконні кабелі. Зібрані метадані мають суворі строки зберігання, у зв'язку з чим спеціалізований парламентський комітет контролює процедури автоматичного знищення даних після закінчення дозволеного строку. Комітет застосовує ризик-орієнтований аудит, що включає вибіркові та цільові перевірки масивів даних.

Швецькі розвідувальні органи не наділені правоохоронною функцією. Запроваджено чіткий і жорсткий законодавчий розподіл між розвідкою (збором інформації) та правоохоронною діяльністю. Водночас Служба безпеки (Säpo) має як правоохоронні, так і слідчі повноваження щодо злочинів проти державної безпеки. Задля запобігання зловживанням діє система стримувань і противаг, яка включає: парламентський та судовий контроль, урядову підзвітність, незалежний інституційний контроль.

У **Данії** розвідувальні органи мають чіткий інституційний розподіл, при цьому Служба безпеки та розвідки поліції (PET) наділяється правоохоронними функціями, тоді як Служба військової розвідки (FE) позбавлена будь-яких правоохоронних повноважень. Система стримувань і противаг передбачає парламентський та судовий контроль.

Розвідувальні органи **Бельгії** не наділені правоохоронними повноваженнями. Бельгійська модель побудована на принципі чіткого інституційного розмежування між розвідувальною діяльністю та правоохоронною функцією, відповідно до якого спецслужби здійснюють збір, аналіз та передачу інформації про загрози національній безпеці, тоді як проведення арештів, затримань, обшуків та притягнення осіб до кримінальної відповідальності належить виключно до компетенції поліції. Навіть у випадках виявлення ознак терористичної діяльності чи шпигунства розвідувальні служби не можуть самостійно реалізовувати кримінальні процесуальні заходи та передають відповідні матеріали компетентним органам кримінальної юстиції¹⁵⁴.

Аналогічний підхід притаманний **Нідерландам**.

У **Франції** модель розвідувальної діяльності є змішаною: розвідувальні служби не виконують класичних правоохоронних функцій у значенні ведення досудового розслідування, однак окремі органи (насамперед у сфері внутрішньої безпеки та митної розвідки) можуть бути наділені обмеженими поліцейськими повноваженнями. Зокрема, Генеральна дирекція внутрішньої безпеки (DGSI) може здійснювати окремі процесуальні дії (наприклад, затримання або обшуки) лише за наявності відповідного процесуального дозволу та під наглядом судової влади¹⁵⁵. Національне управління розвідки і митних розслідувань (DNRED) має більш виражений квазі-правоохоронний статус: у межах митного та фінансового законодавства її співробітники можуть здійснювати слідчі дії, вилучення, затримання товарів і осіб у рамках митних правопорушень. Однак ці

¹⁵⁴Loi organique des services de renseignement et de sécurité. URL: https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&cn=1998113032&table_name=loi#LNK001

¹⁵⁵ Les fondements. URL: <https://www.dgsi.interieur.gouv.fr/decouvrir-dgsi/notre-cadre-legal/fondements>

повноваження також чітко регламентовані Митним кодексом¹⁵⁶ і підконтрольні судовим органам та прокуратурі.

У Великій Британії основні розвідувальні служби – Служба безпеки (MI5), Таємна розвідувальна служба (MI6) та Центр урядового зв'язку (GCHQ) – не наділені повноваженнями кримінального процесуального розслідування та не здійснюють правоохоронних функцій. Вони не мають повноважень проводити арешти, затримання чи здійснювати досудове кримінальне переслідування, а їх діяльність обмежується збором, аналізом та використанням розвідувальної інформації для цілей національної безпеки відповідно до законів про службу безпеки¹⁵⁷, про розвідувальні служби¹⁵⁸ та про повноваження розслідування¹⁵⁹. Отримані ними дані можуть передаватися правоохоронним органам та в подальшому використовуватися в кримінальному провадженні.

У *Німеччині* розвідувальні органи не наділені правоохоронною функцією. У рамках доктрини німецького безпекового законодавства розвідувальні та правоохоронні органи мають бути повністю відокремлені як інституційно, так і у рамках своїх функціональних повноважень. Німецькі спецслужби збирають та аналізують інформацію для оцінки поточних геополітичних загроз і викликів. Якщо Федеральне відомство із захисту Конституції виявляє злочинця, воно передає матеріали до Генеральної прокуратури чи Федерального відомства кримінальної поліції, які проводять процесуальні дії.

У *Польщі* тільки Агентство внутрішньої безпеки (ABW) є спецслужбою, яка має правоохоронні повноваження. Система стримувань і противаг включає: парламентський і судовий контроль, посилений прокурорський нагляд. За таких умов необхідним є під час планування проведення оперативно-розшукових або оперативно-технічних заходів отримання дозволу – письмової згоди Генерального прокурора, а після цього – ордеру Варшавського Окружного суду. Проте, в екстрених випадках та критично важливих ситуаціях керівник спецслужби може самостійно санкціонувати проведення таких заходів лише за наявності погодження від Генерального прокурора, але зобов'язаний отримати судовий ордер протягом 5 днів. У випадку, якщо суд відмовить, усі зібрані матеріали мають бути негайно і безповоротно знищені, а їх використання у суді в якості доказів категорично заборонено.

Литовські розвідувальні органи (Департамент державної безпеки Литви, VSD і Другий департамент розвідки при Міністерстві національної оборони) виконують розвідувально-контррозвідувальні та кримінально-розвідувальні (criminal intelligence) функції, але не є органами досудового розслідування (у 2010 році функцію досудового розслідування було усунуто, щоб остаточно закріпити статус VSD як розвідувальної, а не правоохоронної інституції¹⁶⁰). Отже, литовські розвідувальні органи мають суто розвідувальні функції.

У *Латвії* функціонує три державні розвідувально-безпекові інституції:

¹⁵⁶ Code des douanes. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071570/

¹⁵⁷ Security Service Act 1989. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/5/contents>

¹⁵⁸ Intelligence Services Act 1994. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/13/contents>

¹⁵⁹ Official Secrets Act 1989. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/6/contents>

¹⁶⁰ Development of the State Security Department from 1990. URL: <https://www.vsd.lt/en/activities/history/development-of-the-state-security-department-from-1990/development-of-the-state-security-department-from-1990/>

- Державна служба безпеки (VDD);
- Бюро захисту Конституції (SAB);
- Служба воєнної розвідки та безпеки (MIDD).

І *лише* Державна служба безпеки (VDD) наділена правоохоронними / кримінально-процесуальними функціями (щодо досудового розслідування)¹⁶¹, тоді як SAB і MIDD здійснюють класичну розвідувально-аналітичну діяльність. При цьому VDD не здійснює поліцейські функції. Отже, латвійська модель є змішаною: цивільна контррозвідка (VDD) поєднує розвідувально-контррозвідувальні та обмежені правоохоронні функції, включаючи досудове розслідування злочинів проти державної безпеки.

Естонська служба внутрішньої безпеки (КАРО) є державним *правоохоронним* органом, що відповідає за контррозвідку, боротьбу з тероризмом і захист конституційного ладу. Вона наділена функцією досудового розслідування окремих злочинів (§ 4, § 6 Закону про органи безпеки). Естонська служба зовнішньої розвідки – це цивільна розвідувальна установа, що відповідає за збір, аналіз і передачу інформації, пов'язаної із зовнішньою безпекою держави (§ 7 Закону про органи безпеки). Тобто естонська модель демонструє змішані функції.

Система стримувань і противаг у балтійських державах ґрунтується на багаторівневому контролі за розвідувальною діяльністю, що охоплює парламентський нагляд, урядову підзвітність, судову авторизацію спеціальних заходів та незалежний інституційний контроль. Найбільш інституціоналізованою є литовська модель, тоді як Латвія та Естонія покладаються переважно на парламентсько-судові механізми контролю.

Таким чином, залежно від здійснення розвідувальними органами держав правоохоронних функцій, можна виокремити дві моделі:

- Класична розвідувальна (функціонально розмежована) – розвідка не здійснює досудове розслідування і розвідувальні органи не мають повноважень щодо арешту, обшуку чи здійснення кримінального переслідування, а їх діяльність зосереджується на зборі, аналізі та передачі інформації компетентним правоохоронним органам (Фінляндія, Бельгія, Нідерланди, Велика Британія, Німеччина, Литва);
- змішана (інтегрована) – окремі розвідувальні органи (зокрема, органи безпеки) мають правоохоронні / слідчі повноваження переважно у сфері внутрішньої безпеки, боротьби з тероризмом або контррозвідки (Норвегія, Швеція, Данія, Франція, Польща, Латвія, Естонія).

Щодо системи стримувань і противаг, найбільш поширеною є багаторівнева модель контролю, яка поєднує парламентський і судовий нагляд та в окремих випадках доповнюється прокурорським або урядовим контролем. У державах із жорстким розмежуванням функцій основним запобіжником виступає саме інституційне відокремлення розвідки від поліції та кримінальної юстиції. Натомість у державах, де спецслужби мають правоохоронні повноваження, система контролю є більш інтенсивною та включає попереднє

¹⁶¹ Valsts drošības iestāžu likums (Sect. 15). URL: <https://m.likumi.lv/ta/id/57256-valsts-drosibas-iestazu-likums>

санкціонування заходів, процесуальний нагляд і спеціалізовані механізми парламентського чи незалежного інституційного моніторингу.

Наділення розвідувальних органів правоохоронними функціями у досліджуваних державах узагальнено в Табл. 4.

Таблиця 4

Держава	Наділення спецслужб правоохоронною функцією	Модель	Складові системи стримувань і противаг для запобігання зловживанням повноважень
Фінляндія	—	Виключно розвідувальна	Не застосовується
Норвегія	Служба безпеки поліції (PST)	Змішана	Парламентський контроль, урядова підзвітність, судовий контроль, незалежний інституційний контроль
Швеція	Служба безпеки Швеції (Säpo)	Змішана	Парламентський контроль, урядова підзвітність, судовий контроль, незалежний інституційний контроль
Данія	Служба безпеки та розвідки поліції (PET)	Змішана	Парламентський контроль, судовий контроль
Бельгія	—	Виключно розвідувальна	Не застосовується
Нідерланди	—	Виключно розвідувальна	Не застосовується
Франція	Генеральна дирекція внутрішньої безпеки (DGSI), Національне управління розвідки і митних розслідувань (DNRED)	Змішана	Парламентський контроль, урядова підзвітність, судовий контроль, адміністративний контроль
Велика Британія	—	Виключно розвідувальна	Не застосовується
Німеччина	—	Виключно розвідувальна	Не застосовується

Польща	Агентство внутрішньої безпеки (ABW)	Змішана	Парламентський контроль, судовий контроль, прокурорський нагляд
Литва	–	Виключно розвідувальна	Не застосовується
Латвія	Державна служба безпеки (VDD)	Змішана	Парламентський контроль, урядова підзвітність, судовий контроль, незалежний інституційний контроль
Естонія	Служба внутрішньої безпеки (KAPO)	Змішана	Парламентський контроль, урядова підзвітність, судовий контроль, незалежний інституційний контроль

Висновки

На підставі проведеного порівняльного аналізу та узагальнення кращих закордонних практик організації системи цивільно-демократичного контролю за діяльністю розвідувальних органів з метою визначення ефективних моделей контролю, виявлення ризиків та проблемних аспектів, слід констатувати, що для України, яка тривалий час перебуває у стані повномасштабної війни, запровадила правовий режим воєнного стану та прагне набуття повноправного членства в ЄС, найбільш оптимальним, на нашу думку, було би поєднання потужного парламентського контролю та запровадження інституту омбудсмена з питань розвідки за аналогією із **Фінляндією**, яка радикально реформувала власний сектор безпеки у 2019 році, запровадивши систему, подібну до нідерландської, але більш адаптовану до умов безпосереднього сусідства з державою-агресором. Фінський досвід є корисним для України в контексті проведення жорстких перевірок парламентарів, які планують стати членами профільного парламентського комітету.

Норвезька модель контролю за спецслужбами вважається однією з найпотужніших та найефективніших у світі, а для України такий досвід вбачається надзвичайно перспективним, адже Норвегія, як і Україна, має сухопутний кордон із Росією та історично розвивала свої спецслужби під потреби протидії масштабним зовнішнім загрозам (шпигунству, диверсіям, кібератакам). Як і фінська модель, норвезька модель залишається найбільш сприятливою для адаптації та корисною для України, особливо у повоєнний період. Норвезька модель (зокрема, концепція функціонування Комітету EOS) – це найкраща дорожня карта для України на майбутнє, оскільки в її межах контроль за спецслужбами передано на розсуд незалежних експертів, які призначаються парламентом, але не можуть бути діючими депутатами чи

урядовцями, що унеможливило використання контролю як інструмента міжпартійної боротьби чи піару.

Окрім парламентських комітетів, більшість європейських держав створюють позапарламентські експертні органи з нагляду за розвідкою. Прикладами можуть слугувати такі держави, як **Бельгія, Данія, Норвегія, Нідерланди, Німеччина, Швеція, Фінляндія**. Членами цих органів виступають відомі громадські діячі, активісти громадянського суспільства, нинішні й колишні судді або экс-політики, які зазвичай є незалежними від парламенту та уряду. Позапарламентські експертні органи найчастіше уповноважені стежити за законністю діяльності розвідувальних служб і дотриманням прав людини, але їх повноваження можуть також охоплювати стеження за ефективністю операцій, адміністративною практикою чи застосуванням методів збирання інформації, пов'язаних із втручанням. Найчастіше вони доповнюють роботу відповідальних парламентських комітетів, але у певних випадках парламенти повністю доручають нагляд спеціалізованому автономному органу й не створюють спеціального парламентського комітету з нагляду за розвідувальними службами.

З метою удосконалення парламентського контролю за розвідувальними органами в Україні доцільно, на нашу думку, вжити таких заходів: 1) створити при профільному комітеті постійну експертну групу (аналог норвезького Комітету EOS); 2) започаткувати ретроспективний операційний контроль за діяльністю розвідувальних органів, що передбачає перевірку законності розвідувальних операцій та фінансових витрат лише після завершення цих операцій, що збереже боездатність та оперативність української розвідки, особливо в умовах правового режиму воєнного стану; 3) запровадити інститут публічної звітності, що передбачає зобов'язання керівництва розвідувальних органів щорічно готувати та оприлюднювати у Верховній Раді України відкриті (несекретні) доповіді про стан національної безпеки за напрямками розвідувальної діяльності, визначати основні загрози та ризики, звітувати про результати своєї роботи, за аналогією зі спецслужбами скандинавських держав; 4) створити безпечний анонімний канал зв'язку для повідомлень інформаторів, що передбачає право будь-якого співробітника спецслужби напряму та конфіденційно звернутися до профільного комітету парламенту, що сприятиме виявленню внутрішніх проблем, мінімізації корупційних ризиків.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені у документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*